

Вісник

Верховного Суду України

**Судова реформа в Україні:
європейський вектор**

**Висновки Верховного Суду України,
викладені в постановах, ухвалених
за результатами розгляду заяв
про перегляд судового рішення
з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1
ст. 355 ЦПК України,
за II півріччя 2014 р.**

**Аналіз застосування судами
законодавства, яке регулює поруку
як вид забезпечення виконання
зобов'язання**

**До питання про повноваження
адміністративних судів
при перевірці рішень, дій,
бездіяльності органів державної
влади, місцевого самоврядування,
їх посадових і службових осіб**

**Гендерний склад
суддівського корпусу України**

4(176)'2015

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — секретар Судової палати у господарських справах Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — заступник начальника управління — начальник відділу управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кірсєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України.

1 Хронологія подій Timeline

3 Судова реформа в Україні: європейський вектор (Міжнародний судово-правовий форум) Judicial Reform in Ukraine: European Vector (the International Judicial and Legal Forum)

14 Висновки Верховного Суду України Conclusions of the Supreme Court of Ukraine

14 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, які ухвалені за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2014 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decision on the ground described in subparagraph 1 of paragraph 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the second half of 2014.

25 Аналіз судової практики Survey of the Court Practice

25 **Аналіз застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання** **Survey of the application by the courts of the laws regulating bail as a type of security for the obligation fulfilment**

35 Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства

Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation

35 **Константий О.В. До питання про повноваження адміністративних судів при перевірці рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб**

Konstantyi O.V. On the issue of authority of administrative courts when inspecting decisions, activity, inactivity of the agencies of state power, local self-government, their officials and officers

41 Судова статистика Judicial Statistics

41 **Фулей Т.І. Гендерний склад суддівського корпусу України**

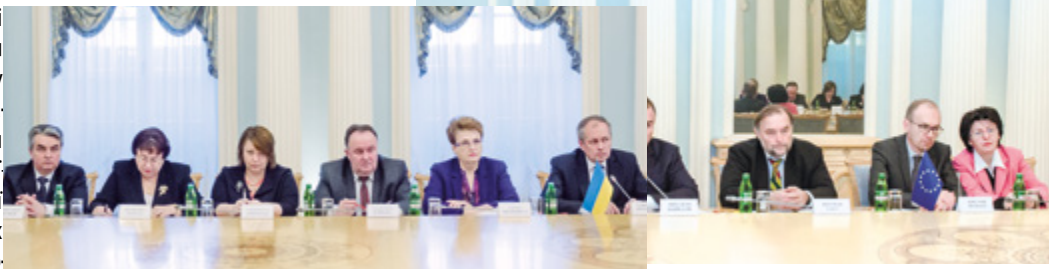
Fuley T.I. The gender composition of the judiciary of Ukraine

ХРОНОЛОГІЯ ПОДІЙ

23

березня

У Верховному Суді України відбулася зустріч Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка**, заступника Голови Верховного Суду України — секретаря Судової палати у господарських справах **Валентина Барбари** і суддів Верховного Суду України **Лілії Григор'євої**, **Валентини Сімоненко**, **Марини Кліменко** та **Олександра Волкова** з членами делегації Європейської асоціації суддів на чолі з суддею, президентом Європейської асоціації суддів, віце-президентом Світової асоціації суддів **Крісто-**

фером Регнардом. Сторони обговорили широке коло питань щодо реформування судової влади в Україні. Суддя Верховного Суду України **Олександр Волков** узяв участь у роботі круглого столу на тему «Імплементція загальних заходів рішення Європейського суду з прав людини «Олександр

25

березня

Волков проти України», який було організовано проектом Ради Європи «Підтримка реформи системи суддівської відповідальності в Україні».

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** під час розмови з Надзвичайним і Повноважним Послом Канади в Україні **Романом Ващуком**, яка відбулася у Верховному

26

березня

Суді України, наголосив на тому, що розширення повноважень Верховного Суду України після набуття чинності Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» є лише першим кроком на шляху до реформування судової системи. Наступним етапом має стати внесення змін до Конституції України.

30

березня

Секретар Судової палати у господарських справах Верховного Суду України **Валентин Барбара**, судді Верховного Суду України **Людмила Охрімчук**, **Микола Короткевич** та **Ігор Самсін** зустрілися з міжнародними експертами з питань ефективності правосуддя, зокрема зі спеціальним представником Генерального секретаря Ради Європи в Україні **Крістосом Джакомопулосом**,

президентом Консультативної ради європейських прокурорів **Седріком Візартом де Бокарме**, експертом Європейської комісії з питань ефективності правосуддя Ради Європи **Адісом Ходжичем** і координатором Консультативної ради європейських суддів та Консультативної ради європейських прокурорів **Арташесом Мелікяном**.

Цього ж дня голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України **Валентина Сімоненко** разом із суддями Верховного Суду України **Леонідом Глосом**, **Василем Гуменюком**, **Мариною Кліменко** та **Олегом Кривендою** мали зустріч із місією експертів проекту Європейського Союзу «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», яку представляли керівник експертів проекту **Віргіліус Валанчюс**, в. о. директора Національної судової адміністрації Литовської Республіки й експерт проекту

Реда Молієне, міжнародний експерт проекту **Сальвія Кавальне** та національний експерт проекту **Юлія Землицька**. Серед інших обговорюваних питань увагу було приділено й міжнародному досвіду щодо критеріїв та методології кваліфікаційного оцінювання суддів.

30
березня

На офіційному веб-сайті Верховного Суду України у розділі «Міжнародні стандарти у сфері судочинства» розміщено спільний висновок Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) й Директорату з прав людини Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи щодо Закону України «Про судуострій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції». Висновок прийнято Венеціанською комісією на її 102-му пленарному засіданні (м. Венеція, 20—21 березня 2015 р.).

31
березня

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** та голова Ради суддів України **Валентина Сімоненко** взяли участь в урочис-

тій церемонії складення присяги 282 суддями України, що відбулася у приміщенні Адміністрації Президента України.

Указом Президента України від 31 березня 2015 р. № 190/2015 затверджено персональний склад Конституційної комісії, до якої за згодою увійшли й Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук **Ярослав Романюк**, голова Ради суддів України **Валентина Сімоненко**, суддя Верховного Суду України **Олександр Волков**, члени редакційної колегії журналу «Вісник Верховного Суду України» **Наталія Кузнєцова** —

академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор та **Євген Кубко** — головний науковий співробітник відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук.

2
квітня

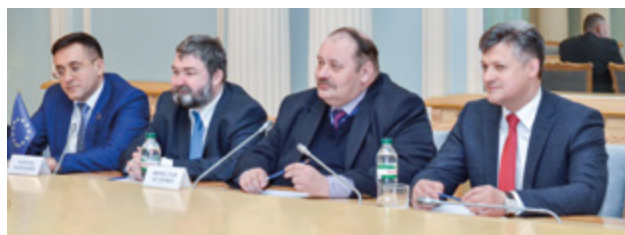
На черговому засіданні Ради суддів України прийнято рішення про скликання XIII з'їзду суддів України, який відбудеться

23—24 вересня 2015 р. Місце його проведення та перелік питань, що обговорюватимуться, будуть визначені додатково.

У цей же день відбулася зустріч секретаря Судової палати у господарських справах Верховного Суду України **Валентина Барбари** та судді Верховного Суду України **Лілії Григор'євої** з депутатом Європейського парламенту **Каролем Карським**, яка проходила у приміщенні Верховного Суду України.

Під час обміну думками Валентина Барбара розповів про законодавчі новації, спрямовані на здійснення правових ре-

форм в Україні; про розширення повноважень Верховного Суду України з уведенням у дію Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд»; про підготовку нових проектів Господарського та Цивільного процесуальних кодексів України з урахуванням європейських стандартів судочинства; про заходи, спрямовані на забезпечення незалежності судів і суддів.

9
квітня

За підтримки Міжнародного валютного фонду у приміщенні Верховного Суду України було організовано круглий стіл з питань унесення змін до Закону «Про судовий збір». Модератором заходу була голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України **Валентина Сімоненко**.

У роботі круглого столу взяв участь і секретар Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **Віктор Кривенко**, який у своєму виступі наголосив, що підхід до питання зміни ставок судового збору має бути особливо уважним та зваженим.

10
квітня

Судді Верховного Суду України **Єлизавета Ковтюк** та **Олександр Прокопенко** взяли участь у тренінгу для суддів судів загальної та адміністративної юрисдикції, організованому координатором проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Україні, послом **Вайдотасом Вербою** спіль-

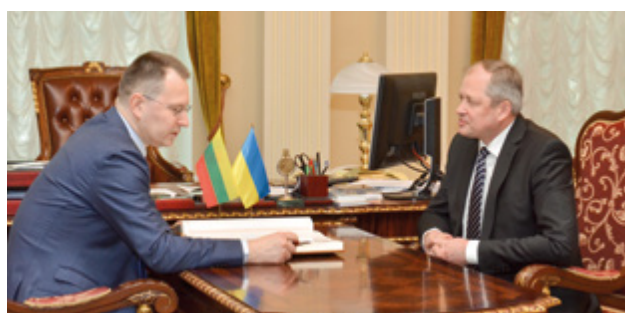
но з Національною школою суддів України, Верховним Судом України та Вищим адміністративним судом України. Захід було присвячено питанням застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя.

17
квітня

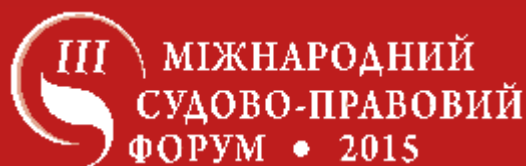
У Верховному Суді України відбулася робоча зустріч Голови Верховного Суду України **Ярослава Романюка** з головою Конституційного суду Литви **Дайнюсом Жалімасом**.

— Ми високо цінуємо пряму підтримку Литви, — наголосив Голова Верховного Суду України, — ретельно вивчали досвід інших країн, насамперед пострадянського простору, які починали за тих же стартових умов, але встигли пройти довший та більш успішний шлях.

Сторони обговорили широке коло питань щодо напрямів гармонізації законодавства у відповідності до стандартів Європейського Союзу.

Як уже повідомлялося в попередньому номері журналу, 19—20 березня у Верховному Суді України працював III Міжнародний судово-правовий форум «Судова реформа в Україні: європейський вектор», на якому обговорювалися проблеми реформування вітчизняної судової системи в контексті європейських прагнень нашої країни, передусім у світлі підписаної 21 березня та 27 червня 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (ЄС). Учасники, зокрема, обговорили вплив цієї Угоди на судову систему України, розглянули шляхи підвищення ефективності її діяльності та необхідність реформування суміжних інститутів, ознайомилися з міжнародним досвідом євроінтеграції, проаналізували судову практику і складні питання правозастосування в різних юрисдикціях. По завершенні роботи цього заходу було ухвалено рекомендації

«Судова реформа в Україні: європейський вектор»

Верховний Суд
України

Підтримка реформ
у сфері юстиції
в Україні

ЮРИДИЧЕСКАЯ
ПРАКТИКА

ГАЗЕТА УКРАЇНСЬКИХ ЮРИСТІВ

Найважливіша роль у процесі імплементації європейських стандартів у сфері захисту прав людини належить Верховному Суду України

Курс на європейську інтеграцію зумовлює обов'язок України привести систему вітчизняного законодавства у відповідність до європейських стандартів. Ці стандарти спонукають до єдності судової системи та суддівського корпусу, адже саме судова система повинна забезпечувати правову єдність і гарантувати ефективний, швидкий та якісний розгляд справ з метою вирішення правових конфліктів. Модель судочинства в Україні слід побудувати через вивчення європейського досвіду. Таку думку неодноразово висловлював Голова Верховного Суду України, к. ю. н. **Ярослав Романюк**.

Відкриваючи роботу III Міжнародного судово-правового форуму «Судова реформа в Україні: європейський вектор» і виступаючи з доповіддю «Окремі аспекти забезпечення права на справедливий суд у світлі євроінтеграційних процесів», Голова Верховного Суду України, зокрема, зазначив, що провідну роль у здійсненні інтеграції

України до європейської спільноти, передбаченої Угодою про асоціацію між Україною і ЄС, відіграє гармонізація законодавства. А в процесі імплементації європейських стандартів у сфері захисту прав людини в нашій державі визначна роль має належати Верховному Суду України, адже в країнах ЄС

саме на верховні суди покладено забезпечення єдності судової практики та однакове застосування законодавства всіма судами.

На думку Ярослава Романюка, попередні реформи в судовій системі не досягли поставленої мети, а мали «тимчасовий, ситуативний успіх», тому що не було далекосяжного бачення перспектив, розуміння того, якою має бути оптимальна модель судової системи для України. До виконання стратегічних завдань цієї реформи сьогодні залучено широке коло представників влади, громадянського суспільства, зокрема створено Раду з питань судової реформи, яка за досить короткий проміжок часу підготувала пропозиції, втілені у прийнятому 12 лютого 2015 р. Законі № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» (Закон № 192-VIII). Цей Закон, зауважив Голова Верховного Суду України, незважаючи на певні неоднозначні положення, містить і важливі позитивні норми.

Верховний Суд України отримав можливість вдаватися до ревізії не лише рішень суду касаційної інстанції, а й до перевірки рішень судів першої та апеляційної інстанцій, ставити остаточну крапку при розгляді справ.

Однак передбачені Законом № 192-VIII повноваження Верховного Суду України спрямовані лише на виправлення тих судових помилок, які судова система вже допустила. «Нам треба наперед спрямовувати судову практику в правильне русло й передбачати превентивні заходи, щоб запобігти випадкам неоднакового застосування однієї й тієї самої норми права. Це важливе питання

майбутнього», — наголосив Голова Верховного Суду України.

Крім того, судова реформа не може бути успішною без реформування суміжних інститутів, насамперед адвокатури, прокуратури, виконання судових рішень.

Так, захист прав людини і основоположних свобод повинні здійснювати професійні адвокати. На жаль, така новація, як монополія адвокатів на представництво інтересів у суді, вельми неоднозначно сприймається у нашому суспільстві, незважаючи на рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «*Артіко проти Італії*». В цьому рішенні, зокрема, визначено, що завдання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод — не теоретичний, а реальний і практичний захист прав людини, який мають здійснювати професійні захисники. Як свідчить європейський досвід, право на представництво інтересів громадян у суді саме адвокатами, які мають ліцензію, запроваджено в Угорщині, Італії, Литві, Естонії, Польщі, Франції, Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. У рішеннях ЄСПЛ «*Ж.Л. та С.Л. проти Франції*», а також «*Табор проти Польщі*» проаналізовано можливість виключного представництва інтересів особи в касаційному суді професійним адвокатом, яку ЄСПЛ визнав прийнятною. Таке представництво, з одного боку, забезпечуватиме надійний і найбільш ефективний захист прав громадян, а з другого — підвищить якість судочинства у вітчизняних судах.

Щодо реформування системи органів прокуратури у контексті змін до Конституції України

і наближення до європейських стандартів у галузі правосуддя, її роль повинна зростати поза межами кримінального провадження. ЄСПЛ у рішенні у справі «Менчинська проти Росії» визначив, що завдання органів прокуратури — представництво інтересів громадян, які належать до соціально вразливих верств населення, зокрема дітей, інвалідів, а також численних груп громадян, якщо їх інтереси зачіпаються одним і тим самим порушенням, або інтересів держави.

В Україні, підкреслив Ярослав Романюк, існує потреба посилити інституційну спроможність прокуратури представляти інтереси громадян, захищених соціально і вразливих у правовому становищі. Про це свідчить, зокрема, рішення ЄСПЛ у справі «Наталія Михайленко проти України», в якій ЄСПЛ виявив неспроможність органів опіки й піклування захищати права та інтереси недієздатних осіб в нашій державі. Голова Верховного Суду України звернув увагу й на те, що для вітчизняної судової системи характерне систематичне різке зростання навантаження за рахунок великої кількості однотипних спорів. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом впровадження у правову систему нашої держави такого правового інституту, як масовий позов, різні моделі якого ефективно застосовуються в багатьох країнах світу для захисту інтересів численного кола осіб, визначеного персонально або й невизначеного. Тому прокуратура може ефективно себе проявити у статусі суб'єкта, повноважного представляти інтереси численних груп громадян, якщо порушено їх споріднені права.

Негайного вирішення, на думку Голови Верховного Суду України, потребує така проблема, як невиконання судових рішень. На сьогодні ЄСПЛ прийняв до свого провадження близько 13,6 тис. заяв громадян проти України. При цьому більше 10 тис. із них — це заяви, які визнані ЄСПЛ прийнятними через невиконання ухвалених українськими судами судових рішень. Ярослав Романюк зауважив, що проблема низького рівня виконання судових рішень в Україні — давня і глибока, її неможливо вирішити лише на рівні судової системи. Для цього потрібно впроваджувати комплексну програму, до якої залучати не тільки судову владу, а й представників законодавчої і виконавчої влади. Одним із механізмів вирішення цієї проблеми пропонується запровадження інституту так званих приватних виконавців. Це прогресивний інститут, проте до правил його функціонування слід підходити розсудливо і зважено, адже деякі

країни, які запровадили такий правовий інститут, стикнулися з тим, що: приватні виконавці виконують ті рішення, які й до них виконувалися державними виконавцями, а виконавчий збір при цьому надходить у приватну сферу. Натомість ті рішення, які й раніше не виконувалися, надалі залишаються в провадженні державних виконавців і не виконуються.

Однак найголовніше, що необхідно передбачити при внесенні змін до Конституції, — це усунути механізми політичного впливу на судову систему і суддів, а саме: слід відмовитися від процедури так званого першого призначення судді на посаду на п'ятирічний термін, відсторонити політичний орган — Верховну Раду України — від процедур обрання, звільнення суддів, надання згоди на їх затримання та арешт, натомість привести порядок формування та принципи діяльності Вищої ради юстиції (ВРЮ) у відповідність до європейських стандартів, після чого передати цьому незалежному органу судової влади всю повноту повноважень щодо добору суддівських кадрів та відповідальності суддів.

Завданням найближчого часу, на думку Ярослава Романюка, повинне стати напрацювання законопроекту щодо внесення змін до процесуальних кодексів, щоб вирішити таку важливу й давню проблему, як переобтяженість судової системи. Необхідно також запровадити спрощені процедури для судового розгляду, розвантажити суди шляхом уведення в правову систему механізмів досудового, позасудового врегулювання спорів у тих справах, які за своєю суттю не містять спору як такого. Слід вирішити питання про запровадження процедури досудового примирення (медіації), яка більш чи менш ефективно, але функціонує в багатьох країнах світу; увести процедуру запобігання можливим зловживанням учасниками судового процесу своїми процесуальними правами.

Ще одне питання, яке не вирішити без внесення змін до Конституції, — оптимальна модель побудови судової системи України. Фундамент існуючої системи було закладено в червні 1996 р. з прийняттям Основного Закону, де передбачено функціонування чотириланкової судової системи зі спеціалізацією судів.

Європейський досвід свідчить, що в унітарних країнах функціонує триланкова судова система, а в федеративних — чотириланкова. Проте, наприклад, в Австрії, яка є федерацією, функціонує триланкова судова система.

Україна — унітарна держава з нехарактерною для країн з таким устроєм чотириланковою судовою системою. Але проблема в тому, що в європейських країнах суди найвищої ланки, верховні суди, здійснюють функцію касаційного перегляду. Навіть в Іспанії та Німеччині, де функціонують чотириланкові судові системи, верховні суди також виконують цю функцію. Натомість модель судової системи в Україні — унікальна у своєму роді, вона не використовується в жодній іншій європейській країні. Одним із основних її недоліків є те, що Верховний Суд України, четверта ланка у судовій системі, здійснює не що інше, як невдало приховану «повторну» касацію. Усунути цей недолік без переходу до триланкової системи судів не вдасться.

В основу змін до Конституції, на переконання Ярослава Романюка, треба покласти комплексне розуміння специфіки нашої держави, з урахуванням таких чинників, як площа й територіальний устрій України, кількість та густота населення. У такому випадку прийде усвідомлення того, як зробити суди найбільш наближеними до пересічного громадянина.

Слід також поступово переходити до спеціалізації суддів у межах одного суду, відмовившись від спеціалізації судів як окремих установ. Так сьогодні функціонує Верховний Суд України.

Завдяки судовій реформі кожна людина в нашій державі повинна одержати простий, зрозумілий, доступний суд, який забезпечує ефективне і справедливе правосуддя у розумні строки відповідно до кращих європейських зразків.

Вирішення найбільш складних проблем судової системи, зокрема й тих, про які йшлося у виступі Ярослава Романюка¹, безперечно, потребує внесення змін до Конституції. Про те, що вже зроблено і що слід зробити при реформуванні судоустрою та судочинства, розповів заступник глави Адміністрації Президента України, координатор Ради з питань судової реформи **Олексій Філатов**.

У рамках стратегії, яку розробила Рада з питань судової реформи, був поданий до парламенту і прийнятий законопроект «Про забезпечення права на справедливий суд», яким унесено зміни до низки законодавчих актів, що вже набули чинності. Закон № 192-VIII є першим, але досить суттєвим кроком серед заходів, які плануються здійснити в межах реформи.

¹ Повний текст виступу Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на III Міжнародному судово-правовому форумі «Судова реформа в Україні: європейський вектор» розміщено на веб-сайті Верховного Суду України.

Одне з головних завдань, що вирішується з набранням чинності зазначеним Законом, — це забезпечення незалежності, безсторонності, неупередженості суддів. З цією метою вдосконалено порядок призначення суддів на посади та переведення в інші суди, забезпечено максимальну прозорість і публічність цих процедур. Вони здійснюються виключно на конкурсних засадах, при цьому головні ролі відіграють Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККСУ) та ВРЮ, прозорий процес формування яких запроваджено Законом № 192-VIII. Усі інші державні інституції, зокрема Верховна Рада України та Президент України, виконуватимуть лише церемоніальні функції і не матимуть змоги вплинути на рішення ВККСУ і ВРЮ.

Визначено також детальний перелік підстав звільнення суддів з посад та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності з урахуванням того, щоб, з одного боку, система дисциплінарної відповідальності була адекватною та забезпечувала відповідність покарання вчиненому правопорушенню, а, з другого боку, не могла використовуватися як інструмент політичного впливу чи політичної розправи над суддями. Запроваджено принцип несумісності посад членів ВККСУ та ВРЮ з будь-якою іншою діяльністю для усунення будь-якого конфлікту інтересів у роботі цих органів.

Удосконалено також механізми запобігання втручанням в діяльність суддів. Одним з нововведень є обов'язок судді повідомляти про будь-які спроби втручання в його діяльність чи прийняття рішення в певній справі. Порушення зазначеного обов'язку є підставою для дисциплінарної відповідальності судді.

Крім зазначеного, з урахуванням запланованих змін до Конституції слід, по-перше, запровадити призначення суддів на посади безстроково, без будь-яких початкових чи випробувальних термінів; по-друге, реформувати ВРЮ, виконавши

надані Європейською комісією «За демократію через право» (Венеціанська комісія) рекомендації щодо принципу формування цього органу з числа суддів, які мають становити більшість у його складі та обиратися самими суддями, а не призначатися, зауважив Олексій Філатов.

У рамках конституційного процесу постало питання про об'єднання ВККСУ і ВРЮ в один орган, який відповідав би за всі питання формування суддівського корпусу, зокрема призначення та звільнення суддів з посад, нагляд за їх діяльністю, застосування дисциплінарної відповідальності тощо.

На думку координатора Ради з питань судової реформи, потрібно також змінити норму про надання Верховною Радою України згоди на затримання судді або обрання стосовно нього запобіжного заходу. З метою усунення політичного впливу таку згоду має надавати не політичний орган, яким є парламент, а ВРЮ.

Важливо також визначити структуру судової системи. Законом № 192-VIII запроваджено можливість її оптимізації (створення міжрайонних судів, укрупнення апеляційних округів), проте наріжним каменем у цьому питанні є співвідношення ролі Верховного Суду України і вищих спеціалізованих судів. Правильним стратегічним завданням, вважає Олексій Філатов, є перехід до триланкової судової системи, характерної для багатьох унітарних країн ЄС. Наприклад, у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії діє триланкова судова система на чолі з Верховним судом. Він вирішує найбільш принципові, прецедентні, з урахуванням особливостей правової системи цієї держави справи, задаючи кожним рішенням напрямок подальшого розвитку судової практики. Саме таку роль мав би виконувати й Верховний Суд України. Проте якщо Верховний суд Сполученого Королівства розглянув, наприклад, у 2013 р. 83 справи, то в Україні суди касаційної інстанції за цей період розглянули близько 200 тис. справ. Зважаючи на особливості поточного стану правосуддя у нашій державі порівняно з європейськими країнами, питання переходу до триланкової системи може бути поставлене лише тоді, на думку заступника глави Адміністрації Президента України, коли кількість справ, що будуть надходити до суду касаційної інстанції, дозволить Верховному Суду України виконувати завдання, які виконують верховні суди у країнах — членах ЄС. Тоді й найвища судова установа нашої держави зможе виконувати притаманну їй природну функцію.

Багато в цьому напрямі вже зроблено: Верховному Суду України передано повноваження самостійно вирішувати питання допуску справи до провадження, переглядати рішення відповідного суду касаційної інстанції з правом надавати оцінку й рішенням судів першої та апеляційної інстанцій. Запроваджено також обов'язковість правових висновків Верховного Суду України для всіх суб'єктів владних повноважень. Також висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися судом будь-якої інстанції. Якщо суддя має намір відступити від правового висновку Верховного Суду України, то він повинен обґрунтувати мотиви такого відступу з посиланням на специфіку конкретної справи.

У питаннях професійного рівня суддів, які необхідно розв'язати в межах конституційного процесу, Олексій Філатов погодився з пропозиціями Ярослава Романюка, зокрема з потребою збільшити вікові критерії для кандидатів на посаду судді (не молодше 30-ти років), переглянути вимоги до професійного стажу кандидатів (не менше п'яти років, три з яких слід пропрацювати помічником судді чи адвокатом).

При внесенні змін до процесуального законодавства, що є наступним кроком у реформуванні судочинства, вирішуватимуться питання ефективності судового процесу, зокрема чітке розмежування юрисдикцій судів різних спеціалізацій (адміністративних, господарських і загальних), дієвих механізмів запобігання зловживанню процесуальними правами, дотримання стабільності судового процесу й розумних строків розгляду справ, розширення та посилення ролі способів альтернативного врегулювання спорів, групових (або класових) позовів, а також інші питання, що дозволять зменшити робоче навантаження на судову систему.

Подальші зусилля мають бути зосереджені на запровадженні системи електронного правосуддя, уніфікації норм процесуального права в цивільному, господарському та адміністративному процесах відповідно до стандартів ЄС.

Проте будь-які зміни, як і нововведення, мають враховувати стратегічні завдання, що стоять перед судовою системою, і рекомендації європейських органів, виконання яких необхідно для гармонізації вітчизняної правової системи з правовими системами країн ЄС, при цьому слід враховувати прикладні аспекти реалізації цих нововведень.

Заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя **Сергій Алексєєв** у своєму виступі охарактеризував реформу судочинства та судоустрою крізь призму парламентських реалій. На його думку, реформування національної судової системи, започатковане Законом від 8 квітня 2014 р. № 1188-VII «Про відновлення довіри до судової влади в Україні», — це тривалий і поступовий процес. Черговим його кроком стало прийняття Закону № 192-VIII, де, зокрема, в новій редакції викладено Закон від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (Закон № 2453-VI), що розширює повноваження Верховного Суду України, надає можливість повноцінно здійснювати правосуддя, а не лише переглядати справи з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однієї й тієї ж норми матеріального права в подібних правовідносинах; відводить головну роль Верховному Суду України в забезпеченні єдності судової практики тощо.

Завершальним етапом реформи судочинства та судоустрою, зауважив народний депутат України, має стати внесення змін до Конституції з метою позбавлення суддів політичного впливу, забезпечення дієвого суддівського самоврядування, мінімізації рівня корупції. Для напрацювання пропозицій щодо змін до Конституції Указом Президента України від 3 березня 2015 р. № 119/2015 було створено Конституційну комісію як спеціальний допоміжний орган при Президентові України. На переконання Сергія Алексєєва, до Конституції необхідно внести такі зміни:

— розмежувати повноваження ВККСУ та ВРЮ (зміни до ст. 131) шляхом передачі ВРЮ повноважень щодо застосування дисциплінарної відповідальності стосовно всіх суддів та їх звільнення, а ВККСУ — повноважень щодо відбору суддів на посаду, призначення та атестації суддів, підвищення їх кваліфікації;

— вилучити підставу звільнення судді за порушення присяги (зміни до ст. 126), проте ввести такі підстави для звільнення, як аморальний вчинок, некомпетентність, кримінальне правопорушення;

— змінити п'ятирічний строк, на який суддя призначається вперше (зміни до ст. 128), і встановити дворічний строк для першого призначення;

— передати повноваження Президента України щодо створення та ліквідації судів парламенту (зміни до ст. 106).

У межах судової реформи на квітень—травень 2015 р. заплановано внесення змін до законів України щодо адвокатури, прокуратури, ефективності виконання судових рішень та безоплатного надання правової допомоги. Завершити конституційну реформу планується до осені 2015 р. — зазначив Сергій Алексєєв.

Доповідач не оминув також і проблемних питань Закону № 2453-VI. Так, істотне збільшення кількості заяв про перегляд, що надходять до Верховного Суду України, склад якого відповідно до ст. 39 залишився без змін у кількості 48 суддів, перешкоджатиме своєчасно вирішувати одну з основних проблем судової системи — розгляд судової справи в розумні строки, і, як наслідок, збільшить кількість заяв до ЄСПЛ. Крім того, для державних службовців, які працюють у судах, пропонується встановити посадові оклади, що в 3—4 рази перевищують існуючі розміри посадових окладів державних службовців, які працюють в інших органах державної влади, що не може вважатись виправданим і справедливим. До того ж цілком справедлива новація про внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень (Реєстр) усіх без винятку судових рішень судів загальної юрисдикції виглядає дещо суперечливою, адже метою цієї норми є забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства, а не надання будь-яким особам можливості відслідковувати через Реєстр усі процесуальні рішення, прийняті судом під час розгляду конкретної справи. Для захисту інформації про життя громадян доцільно було б запровадити перелік судових рішень, які не підлягатимуть внесенню до Реєстру (наприклад, у справах щодо усиновлення, лікарської таємниці та ін.).

У ситуації, що нині склалася в Україні, нагальним також є створення військових колегій, підкреслив Сергій Алексєєв. Зважаючи на те, що в країні фактично відбуваються воєнні дії, потрібно

повернути спеціалізацію військових судів у судову систему. Слід хоча б на основі судів загальної юрисдикції створити військові колегії при судових палатах з кримінальних справ, адже військові злочини мають певну специфіку, їх повинні розглядати фахівці.

Заступник міністра юстиції України — керівник апарату **Оксана Іванченко**, розпочинаючи виступ на тему «Ефективність захисту прав людини у світлі Угоди про асоціацію між Україною і ЄС», зазначила, що без реального впровадження реформ у судовій системі Україна не матиме європейського майбутнього. Адже незалежний, чесний і справедливий суд є основою для побудови демократичної політичної системи та конкурентної ринкової економіки. Угода про асоціацію між Україною і ЄС передбачає побудову в нашій державі насамперед культури справедливого правосуддя, основою якого є людина та її права.

Реформування судової системи відповідно до європейських стандартів визначене одним з основних завдань Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», а також Стратегії сталого розвитку «Україна—2020». Зокрема,

положення Угоди про коаліцію були враховані при підготовці проекту Закону «Про забезпечення права на справедливий суд».

Наступний етап судової реформи, зауважила Оксана Іванченко, полягатиме у внесенні відповідних змін до Конституції, про які неодноразово наголошувала Венеціанська комісія.

Дорожньою картою судової реформи має стати Стратегія реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, проект якої схвалений 17 березня ц. р. Радою з питань судової реформи та внесений на розгляд Президенту України.

Якою має бути оптимальна модель судової системи України?

Загальна проблематика форуму об'єктивно зумовлює привернення належної уваги й до такого сегмента національної правової системи, як Конституційний Суд України. Зокрема, Голова Конституційного Суду України, д.ю.н., професор, академік НАПрНУ **Юрій Баулін** подав своє бачення ефективної співпраці Конституційного та Верховного судів України, розмежування їх компетенції в інтересах розвитку права та максимального захисту прав людини в нашій державі.

Наголошуючи на проблемі правової можливості оцінки Верховним Судом України рішень Конституційного Суду України з питань визнання конституційності чи неконституційності правових актів органів державної влади, Юрій Баулін зазначив, що відповідно до ст. 147 Конституції Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Він наділений особливими повноваженнями, зокрема правом визнавати закони та інші правові акти органів законодавчої та виконавчої влади неконституційними, наслідком чого є втрата ними чинності. Відповідно до ч. 2 ст. 150 Конституції рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Тому будь-яка незгода з актами, ухваленими цим органом конституційної юрисдикції, не надає права жодному державному органу ставити під сумнів їх зміст або надавати правову оцінку їх відповідності Основному Закону України.

Аналізуючи проблему розмежування повноважень Конституційного та Верховного судів

України щодо тлумачення законів України, Юрій Баулін зауважив, що відповідно до ст. 150 Основного Закону України до повноважень органу конституційної юрисдикції належить офіційне тлумачення Конституції та законів України. При цьому офіційне тлумачення і застосування правових норм є різними видами юридичної діяльності. Офіційним тлумаченням вважається діяльність компетентного органу державної влади щодо з'ясування і роз'яснення правових положень, матеріалізованих у нормі права. Правозастосовна ж діяльність полягає в індивідуалізації правових норм щодо конкретних суб'єктів і конкретних випадків, тобто в установленні фактичних обставин справи і доборі правових норм, які відповідають цим обставинам. Пошук та аналіз таких норм з метою їх застосування до конкретного випадку є складовою правозастосування. Тому надання консультацій чи роз'яснень з цього приводу не належить до повноважень Конституційного Суду України.

Отже, правильне визначення предмета тлумачення допомагає розмежувати офіційне тлумачення та правозастосовну діяльність, тобто повноваження Конституційного та Верховного судів України.

Згідно зі змінами до процесуального законодавства України, внесеними Законом № 192-VIII, Верховний Суд України наділений повноваженням переглядати справи з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, та з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийняте з порушенням правил підвідомчості або підсудності справ.

Тому завданням Верховного Суду України, підкреслив Юрій Баулін, є усунення неоднакового застосування правових норм, а завданням Конституційного Суду України — усунення неоднозначного застосування положень Конституції та законів України.

Поняття «неоднакове застосування норми права» означає різне її застосування, яке може бути як за подібних фактичних, так і за різних обставин. Може йтися, зокрема, про застосування норми лише до окремих суб'єктів, за наявності

певних умов, у разі дотримання певних вимог тощо. Причиною неоднакового застосування норм права може бути помилкове їх застосування судами. Неоднакове застосування норми може бути навіть тоді, коли положення закону викладені чітко й зрозуміло. Наслідком неоднакового застосування норми є ухвалення різних за змістом судових рішень.

Переглядаючи справу, Верховний Суд України насамперед оцінює фактичні обставини справи, встановлює, чи правильно застосовано спірну норму, аналізує висновки судів касаційної інстанції тощо. У такому разі Верховний Суд України вирішує справу конкретної особи і вказує судам та іншим суб'єктам, як саме необхідно застосовувати норму матеріального чи процесуального права за певних фактичних обставин.

Під неоднозначним застосуванням судами України положень Конституції чи законів України слід розуміти різне застосування одних і тих же положень за однакових юридично значимих обставин у судових рішеннях, які набули законної сили. Неоднозначне застосування положень закону буває тоді, коли певні його положення через недосконалість або багатозначність визначення є незрозумілими, нечіткими, мають декілька значень і тому, навіть за наявності однакових юридично значимих обставин, можуть викликати різне їх сприйняття та розуміння суб'єктом їх застосування. У зв'язку з цим неоднозначне застосування цих положень закону призводить до протилежних правових рішень, а значить, і до порушення рівності перед законом та судом.

Отже, Конституційний Суд України, на відміну від Верховного Суду України, роз'яснює або в цілому зміст закону або окремі його положення, які втілені в певні терміни, словосполучення тощо, і не вказує, яким чином та за яких обставин вони підлягають застосуванню.

На думку Юрія Бауліна, повноваження органу конституційної юрисдикції в Україні щодо офіційного тлумачення законів не характерні для європейської правової традиції, тому в процесі конституційної реформи доцільно було б вилучити їх з повноважень Конституційного Суду України, натомість передбачити розгляд ним конституційної скарги, запитів судів щодо конституційності законів тощо. Питання ж казуального тлумачення законів було б доцільно передати до компетенції Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції України.

Таку ж думку висловив і суддя Конституційного Суду України, к. ю. н., доктор права **Петро Стецюк**, наголошуючи на тому, що при тлумаченні законів досить складно не перейти тонку грань між тим, де закінчується тлумачення і починається створення нової норми. Натомість створення нової правової норми не входить у повноваження органу конституційної юрисдикції, це є поле законодавства. Окреслюючи у своєму виступі пострадянське минуле, сьогодення та європейське майбутнє Конституційного Суду України, Петро Стецюк зазначив, що на судовий орган конституційного контролю потенційно може бути покладено дві важливі ролі: як об'єкта реформування (тобто того, хто буде піддаватися реформуванню) і водночас його суб'єкта (того, хто буде здійснювати реформування). Розпочата судова реформа повинна позбавити суди пострадянських, пост-тоталітарних пережитків, в яких криється й причина появи тих рішень Конституційного Суду України попередніх років, які справедливо не сприймалися загалом і отримали негативну оцінку в українському суспільстві.

Визначаючи європейський вектор розвитку Конституційного Суду України, доповідач зазначив, що іншого майбутнього не може бути взагалі, оскільки сама конституція, конституційна держава, конституціоналізм є витворами європейської політичної і правової культури. Конституційний Суд України є одним з центральних інститутів конституційної держави і може розвиватися й функціонувати лише в природному суспільно-політичному та ментально-правовому середовищі, тобто європейському. Відкритість діяльності, справедливість рішень та відстоювання гідності людини — засадничі чинники наближення до європейських стандартів.

Питання взаємодії між судами різних юрисдикцій окреслив голова Вищого господарського суду України **Богдан Львов**. Кожна держава,

незалежно від форм правління і державного устрою, ставить за мету побудову єдиної судової системи, яка гарантувала б єдність судової практики і стабільність розвитку суспільства. Питання про найбільш оптимальну судову систему, наголосив доповідач, вкрай важливе як для ефективності функціонування самої судової системи, так і для держави загалом. Проте єдиного зразка, на який би могла орієнтуватися Україна, немає, адже в більшості європейських держав ці питання вирішуються по-різному. Принципово, що європейські вимоги зосереджені не на побудові судових систем, а на результатах їх функціонування. Тож у держав є власний вибір стосовно того, в який спосіб досягти результативності й ефективності системи правосуддя і яких найбільш доцільних та оптимальних заходів для цього вжити.

На думку Голови Вищого господарського суду України, саме спеціалізація гарантує підвищення якості та ефективності діяльності судів, надає додаткові гарантії справедливого правосуддя, оскільки дає змогу суддям зосередитись на певній категорії справ, сприяє поглибленню їх знань з окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню їх професіоналізму.

Доцільність існування спеціалізованих судів, покликаних вирішувати окремі категорії спорів, підтверджує і міжнародний досвід. Спеціалізація судів здебільшого існує у сфері застосування адміністративного, господарського (комерційного, торгового, фінансового, патентного), сімейного, трудового права та у сфері розгляду окремих категорій кримінальних справ (наприклад, злочини, вчинені неповнолітніми, посадовцями, дрібні кримінальні злочини) та ін.

Критерії для класифікації судів у контексті спеціалізації можуть бути різними залежно від наявних у суспільстві потреб, історичних тенденцій розвитку судових органів, необхідності посиленого захисту тих чи інших правовідносин тощо.

Як суддя господарської юрисдикції, Богдан Львов підкреслив, що створення господарських судів стало логічним наслідком розвитку економічних відносин і необхідності оперативного захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання шляхом вирішення спорів, що виникають у такій специфічній сфері, як здійснення господарської діяльності, із забезпеченням простоти й ефективності такого вирішення.

Чимало науковців вважають, що принцип спеціалізації повинен запроваджуватися й відносно загальних судів, що розглядають цивільні та кримінальні справи, а не лише щодо адміністративних і господарських. На думку Богдана Львова, поділяти сьогодні працюючу систему загальних судів на дві самостійні судові системи — цивільні й кримінальні суди — неможливо і недоцільно.

Розгалуженість судових юрисдикцій вимагає від держави і судів запровадження механізмів забезпечення єдності судової практики, прогнозованості правозастосування, що є невід'ємною складовою принципів верховенства права і правової визначеності. З цією метою був прийнятий Регламент спільних засідань пленумів вищих спеціалізованих судів України. Планується, що такі спільні засідання пленумів проводитимуться з метою забезпечення однакового застосування судами відповідних юрисдикцій норм матеріального та процесуального права, єдності судової практики з окремих категорій справ, розмежування підвідомчості справ між судами різних юрисдикцій, а також прийняття спільного рішення стосовно звернення до Верховного Суду України про направлення конституційного подання щодо конституційності законів та інших правових актів, щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України, вирішення інших питань. Проте головну роль у забезпеченні єдності судової практики, безперечно, має відігравати Верховний Суд України.

Щодо питання розмежування підвідомчості розгляду справ Богдан Львов зазначив, що в Україні поки що не існує якогось спеціального органу з вирішення юрисдикційних конфліктів на кшталт Трибуналу з конфліктів (як у Франції) чи Сенату вищих судів (як у Німеччині), який би мав право поставити остаточну крапку в питаннях розмежування юрисдикцій. До того ж створення в нашій державі такого спеціального суду з «колізій» не варто вважати доцільним.

Вищим господарським судом України підтримано пропозицію Міністерства юстиції України щодо визначення Верховного Суду України та

вищих спеціалізованих судів суб'єктами звернення до ЄСПЛ з клопотанням про надання консультативних висновків. Така взаємодія між судовими органами створить додаткові гарантії забезпечення права кожного на розгляд його справи незалежним і безстороннім судом.

Грунтуючись на міжнародних принципах і виходячи з національних реалій, голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України **Валентина Сімоненко** охарактеризувала реформування судової влади крізь призму статусу органів суддівського самоврядування. Вона наголосила, що судова система повинна стати нарешті судовою владою — в інший спосіб не можна досягти незалежності суддів, створити справедливий суд, повернути до нього довіру громадян.

Судова реформа нині, як ніколи, перебуває в центрі уваги суспільства, засобів масової інформації, суддівської спільноти. Безумовно, метою реформування є створення незалежного, справедливого суду, забезпечення доступності правосуддя, зрозумілості судових процедур, вмотивованості судових рішень та розгляду справ у розумні строки.

Визначаючи роль органів суддівського самоврядування в цьому процесі, Валентина Сімоненко послалась на міжнародний досвід, зокрема на Висновок Консультаційної ради європейських суддів (КРЕС) № 10 (2007) щодо судової ради на службі суспільства, який визначає судову раду як незалежний орган, необхідну складову будь-якої держави, що керується верховенством права, з метою досягнення балансу між законодавчою, виконавчою та судовою владами.

Відповідно до зазначеного Висновку судова рада має здійснювати організаційне управління судовою системою в цілому, гарантувати незалежність судової системи загалом і суддів зокрема. Причому незалежність суддів не слід розглядати як виключне право чи привілей, наголосила голова

Ради суддів України, а як гарантію правди, свободи, додержання прав людини та безстороннього правосуддя, вільного від зовнішнього впливу.

КРЕС рекомендує, щоб місце судової ради визначалося на конституційному рівні. Слід також передбачити положення про створення такого органу, визначення його функцій та порядку формування. Крім ролі управління судовою системою, судова рада повинна становити автономний орган судової влади, що гарантує здійснення окремими суддями своїх функцій, незалежно від будь-якого контролю з боку виконавчої і законодавчої влади та без неправомірного тиску як ззовні, так і з середини судової влади.

За цим Висновком судова рада самостійно або у співпраці з іншими органами (наприклад, у нашій державі це можуть бути ВККСУ, ВРЮ), зауважила Валентина Сімоненко, повинна мати низку повноважень задля захисту судової незалежності та сприяння ефективності правосуддя: відбір та призначення суддів, просування їх по службі, оцінювання та навчання суддів, дисциплінарні й етичні питання, контроль та управління самостійним бюджетом, адміністрування судів, захист іміджу правосуддя, відповідальність перед громадськістю. При цьому членами такої судової ради можуть бути не лише судді, а й представники інших юридичних професій, громадськості.

Отже, наголосила Валентина Сімоненко, міжнародні стандарти вимагають, щоб судова влада очолювалась єдиним несудовим органом, який буде забезпечувати її функціонування в організаційному порядку.

Саме в контексті зазначених міжнародних стандартів голова Ради суддів України й охарактеризувала шляхи реформування органів суддівського самоврядування в Україні. Ще на XI черговому з'їзді суддів України 22 лютого 2013 р. було прийнято стратегічний план розвитку, де наголошувалось, що суди мають розвиватися на принципах незалежності, самостійності, професіоналізму, чесності, справедливості, відкритості та доступності; було

затверджено Кодекс суддівської етики. А 11 грудня 2014 р. Радою суддів України було затверджено Стратегію розвитку судової влади України на 2015—2020 рр., основні напрямки якої увійшли в проект Стратегії реформування судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів, схвалений Радою з питань судової реформи. Ці документи передбачають підвищення ролі органів суддівського самоврядування в організаційному управлінні судовою системою; внесення змін до Конституції щодо організаційної структури управління судовою системою; підвищення рівня представництва суддів у незалежних органах самоврядування; наділення органів суддівського самоврядування чітко визначеними повноваженнями щодо гарантування незалежності та правового захисту й ін. Частково такі наміри реалізуються в Законі № 192-VIII, де, зокрема, збільшено повноваження Ради суддів України.

Проте реальна ситуація не завжди відповідає заявленим намірам. Валентина Сімоненко, зокрема, наголосила на таких негативних реаліях, як зменшення заробітної плати суддів та працівників апаратів судів; порушення прав суддів у відставці; високий рівень робочого навантаження на суддів (наприклад, річне робоче навантаження на суддю в деяких судах сягає 2—3 тис. справ і матеріалів); наявність політичного тиску на суддів (наприклад, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя повернув до ВККСУ майже 150 матеріалів на обрання суддів безстроково); наявність тиску при ухваленні судового рішення та при внесенні до Реєстру ухвал з виправдальними рішеннями, ухвал на користь громадян проти держави, рішень щодо високопосадовців тощо. На жаль, зазначила Валентина Сімоненко, Рада суддів України не має на сьогодні реальних важелів впливу, проте прагне зробити все для того, щоб забезпечити право громадян на справедливий суд у нашій державі.

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

**Висновки Верховного Суду України,
викладені в постановах, ухвалених за результатами розгляду
заяв про перегляд судового рішення з підстави,
передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України,
за II півріччя 2014 р.***

Спори щодо забезпечення виконання зобов'язань

1. Виходячи із загальних засад цивільного законодавства та судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК України; статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК України) необхідно дійти висновку, що в разі невизнання кредитором права поручителя, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК України, на припинення зобов'язання за договором поруки таке право підлягає захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України.

Умови договору поруки про його дію до повного припинення всіх зобов'язань боржника не свідчать про те, що договором встановлено строк припинення поруки в розумінні ст. 251 ЦК України, тому в цьому разі підлягають застосуванню норми ч. 4 ст. 559 цього Кодексу про те, що порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя, а оскільки банк відповідно до умов кредитного договору змінив строк виконання основного зобов'язання, то відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК України вимоги до поручителів повинні бути заявлені в межах шести місяців від дня настання цього строку (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 вересня 2014 р. у справі № 6-32цс14*).

2. Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) іпотека — вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі

невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Згідно зі ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону № 898-IV іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Статтею 17 зазначеного Закону встановлено, що іпотека припиняється у разі:

- припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;
- реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону;
- набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки;
- визнання іпотечного договору недійсним;
- знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється;
- з інших підстав, передбачених цим Законом.

Аналіз вищенаведених правових норм дає підстави для висновку про те, що сам факт закінчення строку дії кредитного договору за наявності заборгованості боржника за цим договором не є підставою для припинення договору іпотеки, який укладений для забезпечення виконання кредитного договору боржником.

Непред'явлення кредитором вимоги до поручителя протягом шести місяців від дня настання

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 3. — С. 9—17.

строку виконання основного зобов'язання у разі, якщо строк дії поруки не встановлено, є підставою для припинення останнього, а отже, й обов'язку поручителя нести солідарну відповідальність перед кредитором разом із боржником за основним зобов'язанням.

Звернення до суду після спливу передбаченого ч. 4 ст. 559 ЦК України шестимісячного строку є не підставою для відмови в позові у зв'язку зі спливом строку позовної давності, а підставою для відмови в позові у зв'язку з припиненням права кредитора на задоволення своїх вимог за рахунок поручителя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-170цс13*).

3. Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя після його закінчення припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, у тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може.

Вимога до поручителя про виконання взятого ним зобов'язання повинна бути пред'явлена в межах строку дії поруки (шести місяців, одного року чи будь-якого іншого строку, який установили сторони в договорі), тому, навіть якщо в межах строку дії поруки була пред'явлена претензія й поручитель не виконав указаних у ній вимог, кредитор не має права на задоволення позову, заявленого поза межами зазначеного строку, оскільки із закінченням строку припинилось матеріальне право (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-6цс14*).

4. Виходячи з положень другого речення ч. 4 ст. 559 ЦК України необхідно дійти висновку, що вимога до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором повинна бути пред'явлена в судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто протягом шести місяців з моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами) або від дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, передбаченого ч. 2 ст. 1050 ЦК України, або від дня настання строку виконання основного зобов'язання (у разі якщо кредит має бути погашений одноразовим платежем).

Закінчення строку, установленого договором поруки, так само як сплив шести місяців від дня

настання строку виконання основного зобов'язання або одного року від дня укладення договору поруки, якщо строк основного зобов'язання не встановлений, припиняє поруку за умови, що кредитор протягом строку дії поруки не звернувся з позовом до поручителя (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-53цс14*).

5. Відповідно до ч. 1 ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, притриманням, завдатком.

Згідно із ч. 1 ст. 553 цього Кодексу за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку.

Частиною 1 ст. 554 ЦК України передбачено, що боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники.

Відповідно до ст. 572 зазначеного Кодексу в силу застави кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставодавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника.

Аналогічні положення містять ч. 1 ст. 20 Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» та ч. 1 ст. 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку».

Аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що застава (іпотека) і порука є різними видами забезпечення зобов'язань, тому норми, які регулюють поруку (статті 553—559 ЦК України), не застосовуються до правовідносин кредитора з майновим поручителем, оскільки він відповідає перед заставо-/іпотекодержателем за виконання боржником основного зобов'язання виключно в межах вартості предмета застави/іпотеки.

Однак суд касаційної інстанції, залишаючи в силі рішення апеляційного суду, помилково погодився з висновками судів попередніх інстанцій щодо солідарного стягнення всієї заборгованості за основним зобов'язанням із майнових поручителів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-109цс14*).

6. Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1054 та ч. 2 ст. 1050 ЦК України якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавця має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Пред'явленням вимоги до поручителя є пред'явлення до нього позову.

Установивши, що договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до повного припинення всіх зобов'язань боржника за кредитним договором та що кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, який був змінений відповідно до кредитного договору, не пред'явив протягом шести місяців позову до поручителя про виконання зобов'язання, суд дійшов правильного висновку про те, що зобов'язання за договором поруки припинилися (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-125цс14*).

7. За змістом ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

У разі неналежного виконання позичальником своїх зобов'язань за основним договором строк пред'явлення кредитором до поручителя вимоги про повернення отриманих у кредит коштів повинен обчислюватися з моменту настання строку погашення зобов'язання згідно з такими умовами, тобто з моменту настання строку виконання зобов'язання або у зв'язку із застосуванням права на повернення кредиту достроково.

За умови пред'явлення банком до боржника та поручителя вимог про дострокове виконання зобов'язання повернути кредит змінюється в односторонньому порядку строк виконання основного зобов'язання й порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить вимоги до поручителя протягом шести місяців від зміненої дати виконання основного зобов'язання (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-106цс14; від 26 листопада 2014 р. у справі № 6-75цс14*).

8. Відповідно до ч. 1 ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед

кредитором боржника за виконання ним свого зобов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником.

Згідно із ч. 4 ст. 559 зазначеного Кодексу порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі, якщо такий строк не встановлено, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Установивши, що договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до моменту припинення дії основного договору та що кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явив вимогу до поручителя про виконання зобов'язання, суд дійшов правильного висновку про те, що зобов'язання за договором поруки припинилися (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 8 жовтня 2014 р. у справі № 6-128цс14*).

9. У разі якщо кредитор змінив строк виконання основного зобов'язання, направивши боржнику вимогу про повне дострокове погашення заборгованості за кредитом, процентів за користування кредитом та інших платежів, при цьому договором поруки не визначено строку, після закінчення якого порука припиняється, шестимісячний строк, передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України, для пред'явлення вимоги до поручителя обчислюється від дня дострокового повного погашення заборгованості, зазначеного кінцевим строком у вимозі кредитора до боржника.

Одночасне направлення боржнику та поручителю вимоги про дострокове повернення кредиту у зв'язку з наявністю заборгованості не є вимогою кредитора до поручителя в сенсі ч. 4 ст. 559 ЦК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 10 вересня 2014 р. у справі № 6-28цс14*).

10. У разі якщо кредитор змінив строк виконання основного зобов'язання (дострокове виконання основного зобов'язання), звернувшись до суду з вимогою про видачу судового наказу про дострокове стягнення з позичальника суми за кредитним договором, при цьому договором поруки не визначено строку, після закінчення якого порука припиняється, шестимісячний строк, передбачений ч. 4 ст. 559 ЦК України, для пред'явлення вимоги до поручителя обчислюється від наступного дня видачі судового наказу або від наступного дня, зазначеного кредитором

у вимозі про дострокове повернення кредиту як дата дострокового повернення всього кредиту (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-41цс14*).

11. Згідно з ч. 1 ст. 559 ЦК України порука припиняється, зокрема, у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Вирішуючи питання про надання поручителем згоди на зміну зобов'язання, суди повинні надавати належну оцінку діям поручителя, які б свідчили про надання ним згоди на збільшення обсягу своєї відповідальності (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2014 р. у справі № 6-101цс14*).

12. Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) іпотека — вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні й користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Згідно зі ст. 599 ЦК України зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 Закону № 898-IV іпотека має похідний характер від основного зобов'язання і є дійсною до припинення основного зобов'язання або до закінчення строку дії іпотечного договору.

Статтею 17 цього Закону встановлено, що іпотека припиняється у разі:

- припинення основного зобов'язання або закінчення строку дії іпотечного договору;
- реалізації предмета іпотеки відповідно до цього Закону;
- набуття іпотекодержателем права власності на предмет іпотеки;
- визнання іпотечного договору недійсним;
- знищення (втрати) переданої в іпотеку будівлі (споруди), якщо іпотекодавець не відновив її. Якщо предметом іпотечного договору є земельна ділянка і розташована на ній будівля (споруда), в разі знищення (втрати) будівлі (споруди) іпотека земельної ділянки не припиняється;
- з інших підстав, передбачених цим Законом.

Аналіз вищенаведених правових норм дає підстави для висновку про те, що сам факт

закінчення строку дії кредитного договору за наявності заборгованості боржника за цим договором не є підставою для припинення договору іпотеки, який укладений для забезпечення виконання кредитного договору боржником (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2014 р. у справі № 6-153цс14*).

13. За загальним правилом перебіг загальної і спеціальної позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України).

Для обчислення позовної давності застосовуються загальні положення про обчислення строків, що містяться у статтях 252—255 ЦК України.

При цьому початок перебігу позовної давності пов'язується не стільки зі строком дії (припинення дії) договору, скільки з певними моментами (фактами), які свідчать про порушення прав особи (ст. 261 ЦК України).

За змістом цієї норми початок перебігу позовної давності збігається з моментом виникнення в зацікавленій стороні права на позов, тобто можливості реалізувати своє право в примусовому порядку через суд.

Оскільки умовами кредитного договору (графіком погашення кредиту) установлені окремі самостійні зобов'язання, які деталізують обов'язок боржника повернути весь борг частинами та встановлюють самостійну відповідальність за невиконання цього обов'язку, то право кредитора вважається порушеним з моменту недотримання боржником строку погашення кожного чергового траншу, а отже, і початок перебігу позовної давності за кожний черговий платіж починається з моменту порушення строку його погашення.

Таким чином, якщо за умовами договорів погашення кредиту та процентів повинно здійснюватись позичальниками частинами щомісяця, у рахунок чого вносяться кошти, початок позовної давності для стягнення цих платежів необхідно обчислювати з моменту (місяця, дня) невиконання позичальниками кожного із цих зобов'язань (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 29 жовтня 2014 р. у справі № 6-169цс14*).

14. Згідно із ч. 1 ст. 589 ЦК України в разі невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, заставадержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави.

Відповідно до ст. 27 Закону України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу»

застава зберігає силу, якщо за однією з підстав, зазначених в законі, майно або майнові права, що складають предмет застави, переходять у власність іншої особи; застава зберігає силу і у випадках, коли у встановленому законом порядку відбувається уступка заставодержателем забезпеченої заставою вимоги іншій особі або переведення боржником боргу, який виник із забезпеченої заставою вимоги, на іншу особу.

Зазначені норми застосовуються з урахуванням положень Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», який визначає правовий режим регулювання обтяжень рухомого майна, встановлених з метою забезпечення виконання зобов'язань, оприлюднення та реалізації інших прав юридичних і фізичних осіб стосовно рухомого майна.

Реалізація майна, що є предметом застави, яка проведена в межах ліквідаційної процедури, без припинення обтяжень, не припиняє застави, тому застава зберігає чинність у разі переходу права власності на предмет застави до іншої особи, отже, на неї може бути звернено стягнення з підстав, передбачених статтями 25, 26 зазначеного Закону (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-168цс14*).

15. Відповідно до ч. 3 ст. 554 ЦК України особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки.

Норми закону, якими врегульована порука, не містять положень щодо солідарної відповідальності поручителів за різними договорами, якщо в договорах поруки не передбачено іншого. У разі укладення між поручителями кількох договорів поруки на виконання одного й того самого зобов'язання між ними не виникає солідарної відповідальності між собою.

Спори щодо визнання правочинів недійсними

1. За змістом ч. 1 ст. 225 ЦК України правочин, вчинений дієздатною фізичною особою, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи в разі, якщо суд встановить, що в момент вчинення правочину вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними.

Підставою для визнання правочину недійсним на підставі, яка передбачена зазначеною нормою, повинна бути встановлена судом

Договір поруки припиняється за наявності двох умов, а саме: внесення без згоди поручителя змін до основного зобов'язання та збільшення обсягу відповідальності поручителя внаслідок таких змін.

Установлення додатковою угодою до кредитного договору збільшеного розміру суми кредиту без згоди поручителя призводить до збільшення обсягу відповідальності останнього та відповідно до вимог ч. 1 ст. 559 ЦК України є підставою для визнання поруки такою, що припинилася (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-185цс14*).

16. Статтею 23 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) визначено, що у разі переходу права власності (права господарського відання) на предмет іпотеки від іпотекодавця до іншої особи, у тому числі в порядку спадкування чи правонаступництва, іпотека є дійсною для набувача відповідного нерухомого майна, навіть у тому випадку, якщо до його відома не доведена інформація про обтяження майна іпотекою. Особа, до якої перейшло право власності на предмет іпотеки, набуває статус іпотекодавця та має всі його права й несе всі його обов'язки за іпотечним договором у тому обсязі та на тих умовах, що існували до набуття ним права власності на предмет іпотеки.

Установивши, що рішенням суду договір іпотеки було визнано недійсним і на його підставі запис про обтяження майна іпотекою виключено з Реєстру відомостей про обтяження майна іпотекою, суд касаційної інстанції дійшов помилкового висновку про застосування до спірних правочинів ст. 23 Закону № 898-IV, оскільки під час переходу права власності на спірну квартиру до заявника вона предметом іпотеки не була (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-201цс14*).

неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 17 вересня 2014 р. у справі № 6-131цс14*).

2. Відповідно до змісту ст. 234 ЦК України фіктивний правочин — це правочин, який вчинено без наміру створення правових наслідків, які обумовлені цим правочином. Якщо сторонами вчинено правочин для приховання

іншого правочину, який вони насправді вчинили, він є не фіктивним, а удаваним (ст. 235 зазначеного Кодексу) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-116цс14*).

3. Стаття 1212 ЦК України застосовується лише в тих випадках, коли безпідставне збагачення однієї особи за рахунок іншої не може бути усунуте з допомогою інших спеціальних способів захисту. Зокрема, у разі виникнення спору стосовно набуття майна або його збереження без достатніх правових підстав договірний характер правовідносин виключає можливість застосування до них судом положень ч. 1 ст. 1212 ЦК України, у тому числі й щодо зобов'язання повернути майно потерпілому (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-122цс14*).

4. За змістом ч. 2 ст. 377 ЦК України та ч. 6 ст. 120 ЗК України кадастровий номер земельної ділянки, право на яку переходить у зв'язку

з набуттям права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, є істотною умовою договору, який передбачає набуття права власності на ці об'єкти (крім багатоквартирних будинків).

Установивши, що позивач (продавець за договором купівлі-продажу нежилого приміщення) не є власником спірної земельної ділянки та що кадастровий номер земельної ділянки присвоєний не був, а також не встановивши порушення законних прав позивача у зв'язку з відсутністю в указаному договорі купівлі-продажу умови щодо кадастрового номера земельної ділянки, з урахуванням тієї обставини, що вказана істотна умова не впливає на права чи інтереси продавця, суд дійшов обґрунтованого висновку про відсутність підстав для визнання такого договору недійсним (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-194цс14*).

Спори про визнання прилюдних торгів недійсними

1. Спеціальним нормативно-правовим актом щодо проведення прилюдних торгів на предмет іпотеки є Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», положення якого передбачає можливість реалізації іпотечного майна принаймні за умови присутності одного учасника (ч. 3 ст. 45), а отже, торги визнаються такими, що відбулися (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 3 вересня 2014 р. у справі № 6-82цс14; постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2014 р. у справі № 6-189цс14*).

2. Правовий аналіз ч. 5 ст. 58 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження», п. 3.2 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038) дає підстави для висновку про те, що звіт про оцінку майна у виконавчому провадженні є чинним, якщо від дня його підписання до дня проведення прилюдних торгів минуло не більше шести місяців. Після закінчення цього строку обов'язковою умовою призначення та

проведення прилюдних торгів є отримання нового звіту про оцінку майна.

Проведення прилюдних торгів з реалізації майна за ціною, визначеною звітом про оцінку майна, який утратив чинність, є порушенням ч. 5 ст. 58 зазначеного Закону та підставою для визнання таких торгів недійсними (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-147цс14; постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2014 р. у справі № 6-124цс14; постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-205цс14*).

3. У разі коли прилюдні торги з продажу майна проводились на виконання судового рішення про стягнення кредитної заборгованості, а судового рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки немає, під час вирішення судом питання про наявність чи відсутність порушення встановлених законодавством правил проведення торгів до спірних правовідносин застосовуються не норми Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку», а загальні норми, що регулюють правовідносини з реалізації нерухомого майна з прилюдних торгів, — норми Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV

«Про виконавче провадження» та Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038) (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 26 листопада 2014 р. у справі № 6-174цс14; від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-200цс14*).

4. При розгляді питання про дотримання при проведенні торгів положень п. 3.11 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р.

за № 745/4038) суди мають установити, чи було письмово повідомлено, зокрема, боржника про дату, час, місце проведення прилюдних торгів та про стартову ціну, за якою майно пропонується до продажу.

При цьому письмове повідомлення слід розуміти не тільки як направлення відповідних відомостей зазначеним особам у письмовому вигляді, а й отримання цими особами відомостей, які мають бути їм повідомлені.

За загальним змістом термін «повідомлення» включає в себе не тільки направлення відомостей, з якими особа має бути обізнана, а й отримання цією особою зазначених відомостей (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 17 грудня 2014 р. у справі № 6-143цс14*).

Спори, що виникають із договорів банківського вкладу та банківського рахунка

1. За змістом ч. 1 ст. 1212 ЦК України особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуто майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно.

До правовідносин щодо набуття грошових коштів без достатньої правової підстави, якщо ці кошти є пенсійною виплатою, яка проведена іншою особою добровільно, за відсутності рахункової помилки з її боку й недобросовісності з боку набувача, застосовуватись мають положення ст. 1215 цього Кодексу, за якою зазначені грошові кошти поверненню не підлягають.

При цьому правильність виконаних розрахунків, за якими була проведена виплата, а також добросовісність набувача презюмуються, отже, зазначене в ст. 1215 ЦК України майно підлягає поверненню у разі наявності цих фактів (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-91цс14*).

2. Аналіз ст. 1059 ЦК України, п. 1.4 Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами (затверджено постановою Правління Національного банку України від 3 грудня 2003 р. № 516; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29 грудня 2003 р. за № 1256/8577), пунктів 1.8, 1.10 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття

рахунків у національній та іноземних валютах (затверджено постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 17 грудня 2003 р. за № 1172/8493), п. 8 гл. 2 «Приймання банком готівки» розд. III «Касові операції банків з клієнтами» Інструкції про касові операції в банках України (затверджено постановою Правління Національного банку України від 14 серпня 2003 р. № 337¹; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 вересня 2003 р. за № 768/8089) дає змогу дійти висновку, що письмова форма договору банківського вкладу вважається дотриманою, якщо внесення грошової суми на вкладний (депозитний) рахунок вкладника підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або іншого документа, що відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) і звичаями ділового обороту. Зокрема, такий документ повинен містити: найменування банку, який здійснив касову операцію, дату здійснення касової операції (у разі здійснення касової операції в післяопераційний час — час виконання операції), а також підпис працівника банку, який прийняв готівку, та відбиток печатки (штампа) або електронний підпис працівника банку, засвідчений електронним підписом системи автомати-

¹ Постанова була чинною на час виникнення спірних правовідносин.

Спори, що виникають із трудових правовідносин

1. При розгляді справи про поновлення на роботі працівника, звільненого за п. 2 ч. 1 ст. 41 КЗпП України, суду, крім іншого, необхідно з'ясувати: чи становить виконання операцій, що пов'язані з безпосереднім обслуговуванням цінностей, основний зміст трудових обов'язків позивача; чи має виконання ним зазначених дій відповідальний, підзвітний характер з наявністю обліку, контролю за рухом і зберіганням цінностей.

Крім того, перевіряючи дотримання відповідачем при звільненні з роботи позивача вимог ч. 7 ст. 43 зазначеного Кодексу та ч. 6 ст. 39 Закону України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», суд повинен з'ясувати, чи містить рішення профспілкового органу про відмову в наданні згоди на розірвання трудового договору правове обґрунтування такої відмови, не даючи при цьому оцінки обґрунтованості самого рішення (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 вересня 2014 р. у справі № 6-104цс14).

2. Відповідно до ч. 2 ст. 41 Закону України від 15 вересня 1999 р. № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (далі — Закон № 1045-XIV) і ч. 2 ст. 252 КЗпП України однією з гарантій можливості здійснення працівниками підприємства, установи, організації,

обраними до складу виборної профспілкової організації, своїх повноважень є заборона притягнення їх до дисциплінарної відповідальності без попередньої згоди виборного органу, членами якого вони є.

Згідно із ч. 6 ст. 39 Закону № 1045-XIV рішення профспілки про ненадання згоди на розірвання трудового договору з працівником має бути обґрунтованим. У разі, якщо в рішенні немає обґрунтування відмови у згоді на звільнення, роботодавець має право звільнити працівника без згоди виборного органу профспілки.

Аналіз зазначеної норми права дає підстави для висновку про те, що власник має право звільнити працівника без згоди профспілкового органу за відсутності обґрунтування профспілковим органом такої відмови, а не з мотивів її відмови.

За аналогією правило ч. 6 ст. 39 Закону № 1045-XIV слід застосовувати й до передбачених ч. 2 ст. 252 КЗпП України, ч. 2 ст. 41 цього Закону випадків отримання згоди профспілкового органу на притягнення працівників — членів виборних профспілкових органів до дисциплінарної відповідальності (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2014 р. у справі № 6-163цс14).

Спори щодо відшкодування майнової та/або моральної шкоди

1. Вирішуючи спори щодо відшкодування працівником майнової шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації, суд повинен установити такі факти: чи укладено між сторонами трудовий договір, яка підстава покладання на працівника відповідальності за майнову шкоду, чи спричинена шкода діями працівника, в якому обсязі майнової шкоди несе відповідальність працівник за встановлених фактичних обставин, який ступінь вини працівника за заподіяну шкоду (за винятком прямої дійсної шкоди), за яких обставин заподіяна шкода, чи спричинена шкода з корисних мотивів та чи є підстави для зменшення розміру покриття шкоди залежно від майнового стану працівника.

Відповідно до положень ст. 214 ЦПК України суд має встановити на підставі наданих сторонами спору доказів обставини справи викласти в рішенні суду та зробити з установлених фактичних обставин правові висновки щодо наявності підстав для покладення матеріальної відповідальності на працівника й щодо розміру матеріальної шкоди, яка спричинена працівником, і розміру шкоди, яка підлягає стягненню з відповідача з урахуванням положень ст. 137 КЗпП України та положень ст. 138 цього Кодексу щодо обов'язку доведення умов покладення відповідальності за спричинену шкоду, передбачених ст. 130 КЗпП України (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду

України від 26 листопада 2014 р. у справі № 6-139цс14).

2. Відповідно до ст. 396 ЦК України правила про захист права власності, які встановлені гл. 29 цього Кодексу, поширюються на речові права власності на чуже майно.

Якщо порушення речового права на чуже майно з вини третіх осіб завдало певних майнових збитків особі, якій належить це право, то ця особа може звернутися за захистом належних їй прав на підставі ст. 396 ЦК України.

Суд касаційної інстанції, залишаючи в силі рішення суду першої інстанції з огляду на відсутність у позивача права вимоги, неправильно застосував норми статей 395, 396 ЦК України, оскільки під час розгляду справи було встановлено, що позивач у момент дорожньо-транспортної пригоди правомірно володів транспортним засобом.

Крім того, законом не покладається на позивача обов'язок доказування вини відповідача в заподіянні шкоди, він лише повинен доказати факт заподіяння такої шкоди відповідачем та її розмір. Наведене положення закону суди під час розгляду справи не врахували (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 3 грудня 2014 р. у справі № 6-183цс14*).

3. Згідно зі ст. 440¹ ЦК Української РСР, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, встановлено обмеження мінімального розміру відшкодування моральної шкоди — не менше п'яти мінімальних розмірів заробітної плати та максимального розміру відшкодування моральної шкоди, що не може перевищувати двохсот мінімальних розмірів заробітної плати (п. 11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ним трудових обов'язків, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472; у редакції, яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин).

Відповідно до ст. 3 Закону України від 24 березня 1995 р. № 108/95-ВР «Про оплату праці»

мінімальна заробітна плата — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт).

Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників.

Зазначені вище вимоги закону в поєднанні зі статтями 3 і 8 Конституції України дають підстави для висновку про те, що у випадках, коли межі відшкодування моральної шкоди визначаються в кратному співвідношенні з мінімальним розміром заробітної плати чи неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, суд, вирішуючи це питання, повинен виходити з такого розміру мінімальної заробітної плати чи неоподаткованого мінімуму доходів громадян, як чинні на час розгляду справи (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-156цс14; від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-207цс14*).

4. Визначаючи розмір відшкодування моральної шкоди згідно зі ст. 440¹ ЦК Української РСР та п. 11 Правил відшкодування власником підприємства, установи і організації або уповноваженим ним органом шкоди, заподіяної працівникові ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним трудових обов'язків (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 червня 1993 р. № 472; у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), необхідно враховувати встановлені законодавством обмеження максимального розміру відшкодування моральної шкоди, які були передбачені цими Правилами на день установлення потерпілому стійкої втрати професійної працездатності. При цьому слід виходити з розміру мінімальної заробітної плати на час розгляду справи та враховувати засади справедливості, добросовісності й розумності (ст. 3 ЦК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2014 р. у справі № 6-188цс14*).

Спори, що виникають із житлових правовідносин

1. Відповідно до ч. 1 ст. 383 ЦК України власник житлового будинку має право використовувати помешкання для власного проживання, проживання членів своєї сім'ї, інших осіб.

Згідно з положеннями ст. 391 ЦК України власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном.

Статтею 156 ЖК Української РСР передбачено, що члени сім'ї власника жилого будинку, які проживають разом з ним у будинку, що йому належить, користуються жилим приміщенням нарівні з власником будинку, якщо при їх вселенні не було іншої угоди про порядок користування цим приміщенням.

Аналогічну норму містить також ст. 405 ЦК України.

Аналіз наведених вище правових норм дає підстави для висновку про те, що право членів сім'ї власника будинку користуватись цим жилим приміщенням може виникнути та існувати лише за наявності права власності на будинок в особи, членами сім'ї якої вони є; з припиненням права власності особи втрачається й право користування жилим приміщенням у членів його сім'ї (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 листопада 2014 р. у справі № 6-158цс14*).

2. Питання про забезпечення житлом судді повинно вирішуватись на підставі нормативно-правових актів, які були чинними на час його обрання суддею.

За змістом ч. 7 ст. 44 Закону України від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів», яка була чинною на час виникнення спірних правовідносин, не пізніш як через шість місяців після обрання суддя Конституційного Суду, Верховного Суду, вищого спеціалізованого суду, апеляційного та місцевого суду, який потребує поліпшення житлових умов, забезпечується благоустроєним житлом у вигляді окремої квартири чи будинку або службовим житлом за місцем знаходження суду.

Відповідно до Порядку забезпечення житлом суддів Апеляційного суду України, апеляційних і місцевих судів (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2005 р. № 707), що був чинним на час виникнення спірних правовідносин, суддям, які відповідно до житлового законодавства перебувають на обліку громадян, що потребують поліпшення житлових умов, надають окрему квартиру або будинок місцеві органи виконавчої влади не пізніше ніж через шість місяців після їх обрання на посаду

(*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-157цс14*).

3. Частиною 1 ст. 1212 ЦК України передбачено, що особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуте майно), зобов'язана повернути потерпілому це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала.

Законом України від 29 листопада 2001 р. № 2866-ІІІ «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» встановлено обов'язки власника — члена об'єднання, серед яких, зокрема: забезпечувати збереження приміщень, брати участь у проведенні їх ремонту; своєчасно і в повному обсязі сплачувати належні платежі.

Пунктом 11.3 статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку передбачено, зокрема, обов'язок своєчасно й у повному обсязі сплачувати належні платежі, а також додержувати Правил користування приміщеннями житлових будинків і прибудинковими територіями, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1992 р. № 572 «Про механізм впровадження Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду».

За змістом п. 4 зазначених Правил власник житла за рахунок власних коштів оплачує всі витрати, пов'язані з утриманням житлового будинку і закріпленої прибудинкової території.

Визнання недійсними рішень зборів об'єднання співвласників багатоквартирних будинків не звільняють власників квартир від виконання їхніх обов'язків щодо належного утримання будинку та прибудинкової території, сплати коштів за отримані житлово-комунальні послуги, а також оплати інших платежів, передбачених законом і статутними документами.

Аналіз зазначених правовідносин свідчить, що підстав для застосування ст. 1212 ЦК України в цьому разі немає (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 листопада 2014 р. у справі № 6-178цс14*).

Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1. Вирішуючи питання щодо повернення дитини до місця її постійного проживання з підстав, передбачених Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. (далі — Конвенція), суд, ураховуючи

найвищі інтереси дитини, повинен дослідити, чи є переміщення або утримання дитини незаконним, і забезпечити негайне повернення дитини (статті 3 та 13 Конвенції). При цьому суд повинен переконатись у наявності (відсутності) винятків,

передбачених статтями 13 та 20 Конвенції, зокрема чи здійснювалося піклування про дитину в місці постійного проживання до моменту переміщення, чи є серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заповідання фізичної/психічної загрози або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму обстановку, а також чи таке повернення допускається з урахуванням основних принципів запитуваної держави (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 липня 2014 р. у справі № 6-72цс14*).

2. Оскільки зобов'язання зі сплати аліментів має періодичний характер і повинно виконуватися щомісяця, то під час розгляду спорів про стягнення на підставі ч. 1 ст. 196 СК України пені

від суми несплачених аліментів суду необхідно з'ясувати розмір несплачених аліментів за кожним із цих періодичних платежів, установити строк, до якого кожне із цих зобов'язань має бути виконане, та з урахуванням установленого обчислити розмір пені виходячи із суми несплачених аліментів за кожен місяць окремо від дня порушення платником аліментів свого обов'язку щодо їх сплати до дня ухвалення судом рішення про стягнення пені, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожним із прострочених платежів і визначивши її загальну суму (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 1 жовтня 2014 р. у справі № 6-149цс14*).

Розгляд заяв про визнання виконавчого напису нотаріуса таким, що не підлягає виконанню

1. Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» (далі — Закон № 1255-IV) є спеціальним Законом з питань правового режиму регулювання обтяжень рухомого майна, у зв'язку із чим Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» та ст. 590 ЦК України підлягають застосуванню лише в частині, що йому не суперечить.

Відповідно до ст. 26 Закону № 1255-IV (у редакції, яка була чинною до внесення змін згідно із Законом України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI «Про внесення змін до деяких

законодавчих актів України щодо регулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг») звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження здійснюється на підставі рішення суду в порядку, встановленому Законом, або в позасудовому порядку.

Звернення стягнення на предмет забезпечувального обтяження на підставі виконавчого напису нотаріуса Законом у зазначеній редакції не передбачалось (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 липня 2014 р. у справі № 6-89цс14*).

Розгляд заяв про повернення судового збору

1. За змістом п. 5 ч. 4 ст. 328 ЦПК України, вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження у справі, суддя повинен дати оцінку доводам касаційної скарги, порівняти їх із висновками судів, викладеними в судових рішеннях, та вирішити питання, чи є необхідність перевірити висновки судів на підставі матеріалів справи.

Такі дії судді не є суто процесуальними діями, перелік яких міститься в інших пунктах ч. 1 ст. 7 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» (далі — Закон № 3674-VI), інших пунктах ч. 4 ст. 328 ЦПК України та ч. 5 ст. 214 КАС України, й потребують оцінки обґрунтованості доводів касаційної

АНАЛІЗ застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання (витяг) *

Розгляд справ про визнання поруки припиненою

За своєю правовою природою порука є зобов'язанням, у зв'язку з чим до таких правовідносин застосовуються загальні правила про припинення зобов'язання, визначені у гл. 50 розд. 1 кн. 5 ЦК, а саме: в результаті виконання поручителем договору поруки; за домовленістю сторін тощо. Крім того, ЦК у ст. 559 передбачено спеціальні підстави припинення поруки. Так, порука припиняється:

1) з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;

2) якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;

3) у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;

4) після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, то порука припиняється, коли кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Слід зазначити, що положення ст. 559 ЦК є найбільш спірними як у судовій практиці, так і серед науковців.

1. Визнання поруки припиненою як спосіб захисту цивільних прав

Припинення поруки у разі відсутності спору відбувається відповідно до закону і не потребує звернення до суду. За наявності спору, коли кредитор не визнає або заперечує факт припинення поруки на підставі закону, поручитель вправі звернутися до суду за захистом свого оспорюваного права.

Відповідно до ст. 3 ЦПК кожна особа має право в порядку, установленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Захист цивільних прав — це передбачені законом способи охорони цивільних прав у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

Особа, права якої порушено, може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права. Способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на порушника.

Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів визначений у ст. 16 ЦК.

Звернення особи до суду з позовом про визнання поруки такою, що припинена, на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК не є необхідним, проте такі вимоги можуть розглядатися судом у разі наявно-

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 3. — С. 18—25.

сті відповідного спору (постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2012 р. у справі № 6-134цс12).

Часто трапляються випадки відмови у задоволенні позову про припинення поруки через те, що законодавство України не передбачає такого способу захисту цивільного права.

Висновки щодо цього питання містяться у правовій позиції Верховного Суду України, висловленій у постановах: від 21 травня 2012 р. у справі № 6-18цс11, від 21 травня 2012 р. у справі № 6-20цс11.

У разі невизнання кредитором права поручителя на припинення зобов'язання за договором поруки, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК, таке право підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки припиненою на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК, виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК, статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК).

Законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень статей 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом.

Проте слід мати на увазі, що способом судового захисту є не вимога про припинення договору поруки, а вимога про визнання поруки припиненою, оскільки порука припиняється не з моменту ухвалення судом рішення про це, а з моменту настання підстав, з якими законом пов'язане припинення поруки.

Право поручителя підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки такою, що припинена, а не шляхом припинення договору поруки відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК (постанова Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-69цс11).

Способи захисту цивільного права та інтересів зазначені в ст. 16 ЦК.

Згідно із п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання права, що рівною мірою означає як наявність права, так і його відсутність або й відсутність обов'язків.

Зі змісту ч. 3 ст. 16 ЦК вбачається, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

За змістом статей 559, 598 ЦК припинення зобов'язання поруки означає такий стан сторін правовідношення, при якому в силу передбачених законом обставин суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок перестають існувати.

Уживаний законодавцем у ч. 1 ст. 559 ЦК термін «порука» використовується в розумінні зобов'язального правовідношення поруки, з припиненням якого втрачає чинність договір поруки.

Зі змісту зазначеної норми вбачається, що припинення поруки спричинюють такі зміни умов основного зобов'язання, які призвели або можуть призвести до збільшення обсягу відповідальності поручителя. Таке збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає у разі підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установлення (збільшення розміру) неустойки тощо.

Виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист в суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК, статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК), слід дійти висновку про те, що у випадку невизнання кредитором права поручителя, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК, на припинення зобов'язання за договором поруки, таке право підлягає захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК (постанова Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-20цс11).

2. Припинення поруки з припиненням забезпеченого нею зобов'язання (ч. 1 ст. 559 ЦК)

Згідно зі ст. 559 ЦК порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Судова практика свідчить про неоднакове застосування судами цієї норми у випадках, коли боржником у зобов'язанні, яке забезпечене порукою, є юридичні особи, що припинилися, у

тому числі у зв'язку з визнанням їх банкрутами, або які перебувають на стадії припинення.

Зазначене підтверджується постановою Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі за позовом ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» до ТОВ «СЕНЕЖ», Особи 1 про стягнення заборгованості за кредитним договором.

Так, Верховний Суд України зазначив, що, скасовуючи частково рішення суду першої інстанції, яким позов було задоволено: стягнуто солідарно з ТОВ «СЕНЕЖ» та Особи 1 заборгованість за кредитним договором в частині солідарного стягнення кредитної заборгованості з ТОВ «СЕНЕЖ» та ухвалюючи в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог до ТОВ «СЕНЕЖ», апеляційний суд, з висновками якого погодився і суд касаційної інстанції, виходив із того, що грошове зобов'язання ТОВ «СЕНЕЖ» перед ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» було припинене у зв'язку з ліквідацією цієї юридичної особи, однак, залишаючи рішення суду без змін у частині позовних вимог до Особи 1, виходив із того, що відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, тобто за умови виконання позичальником усіх боргових зобов'язань за кредитним договором.

Разом із тим у наданому як приклад неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2012 р. суд дійшов протилежного висновку про те, що оскільки припинилося забезпечене порукою зобов'язання, зокрема у зв'язку з ліквідацією юридичної особи-боржника, це є підставою для припинення поруки в порядку ч. 1 ст. 559 ЦК (справа № 6-129цс12).

При вирішенні таких справ судам слід керуватися правовим висновком Верховного Суду України, зробленим за результатами розгляду зазначеної справи.

За ч. 1 ст. 609 ЦК зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Відповідно до змісту статей 559, 598 ЦК припинення зобов'язання поруки означає такий стан сторін правовідношення, при якому в силу передбачених законом обставин суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок перестають існувати.

Термін «порука», застосований законодавцем у ч. 1 ст. 559 ЦК, використовується в розумінні зобов'язальних правовідносин поруки, з припиненням яких втрачає чинність договір поруки.

Зі змісту зазначеної норми вбачається, що порука припиняється в разі припинення основного зобов'язання, отже, припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її банкрутом є підставою для припинення поруки, тому що зобов'язання за кредитним договором припинилося.

Суди припускаються й інших помилок.

Наприклад, ухвалою Верховного Суду України від 15 грудня 2010 р. скасовано рішення Апеляційного суду Донецької обл. від 21 травня 2009 р., справу направлено на новий апеляційний розгляд (справа № 6-18940св09).

Судом установлено, що 10 травня 2007 р. між ЗАТ КБ «ПриватБанк» та ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» укладено кредитний договір з кінцевим терміном погашення 15 травня 2008 р. На виконання забезпечення зобов'язань за кредитним договором 10 травня 2007 р. між ЗАТ КБ «ПриватБанк» та Д.Д., Д.Н., М., Д.В. з кожним окремо укладені договори поруки, згідно з якими поручителі несуть солідарну відповідальність із ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» за невиконанням своїх зобов'язань за кредитним договором. Банк свої зобов'язання за кредитним договором виконав. Натомість ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» платежі за кредитним договором не здійснює, унаслідок чого виникла заборгованість, що підтверджується розрахунком, наданим банком.

З матеріалів справи вбачається, що постановою Господарського суду Донецької обл. від 26 липня 2007 р. ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» визнано банкрутом і відкрито ліквідаційну процедуру; ухвалою Господарського суду Донецької обл. від 23 вересня 2008 р. ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» ліквідовано; відповідно до витягу з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) державну реєстрацію припинення ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» проведено

6 жовтня 2008 р. ЗАТ КБ «ПриватБанк» звернуло-ся до суду із позовом до поручителів у січні 2008 р.

Заочним рішенням Калінінського районного суду м. Донецька від 26 січня 2009 р. позов ЗАТ КБ «ПриватБанк» до Д.Д., Д.Н., М., Д.В. про стягнення заборгованості за кредитним договором було задоволено: стягнуто солідарно з поручителів на користь кредитора за основним зобов'язанням заборгованість за кредитним договором, проценти за користування кредитом, пеню, судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Рішенням Апеляційного суду Донецької обл. від 21 травня 2009 р. вказане заочне рішення суду першої інстанції було скасоване та ухвалене нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог відмовлено.

Приймаючи таке рішення, апеляційний суд виходив із того, що порука припинилася у зв'язку з припиненням кредитного договору внаслідок ліквідації ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» та вилученням його з ЄДРПОУ на підставі судового рішення від 26 липня 2007 р. про визнання товариства банкрутом.

Верховний Суд України з цим висновком апеляційного суду не погодився і зазначив, що відповідно до ст. 111 ЦК юридична особа є ліквідованою з дня внесення до ЄДРПОУ запису про її припинення. Саме по собі прийняття господарським судом постанови про визнання підприємства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін, не звільняє боржника від відповідальності за невиконання ним грошового зобов'язання та відповідно не припиняє договору поруки.

Зазначене залишилось поза увагою апеляційного суду.

До того ж, зосередившись на питанні припинення зобов'язання за договором поруки, апеляційний суд не перевіряв законність й обґрунтованість рішення суду першої інстанції в частині нарахування боргу, процентів та пені.

3. Припинення поруки у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності (ч. 1 ст. 559 ЦК)

Судова практика свідчить про неоднакове розуміння цього положення закону. Найбільш актуальними виявилися питання: в результаті яких змін збільшується обсяг відповідальності поручителя; яким чином має надаватися згода

поручителя на зміну зобов'язання і як оцінювати наявну в договорі згоду поручителя на майбутні зміни?

Слід пам'ятати, що підставою для припинення поруки в порядку ч. 1 ст. 559 ЦК є сукупність двох умов — внесення без згоди поручителя змін до основного зобов'язання та збільшення обсягу відповідальності поручителя внаслідок таких змін (постанова Верховного Суду України від 5 лютого 2014 р. у справі № 6-160цс13).

Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК підставою для припинення поруки зі зміною основного зобов'язання за відсутності згоди поручителя на таку зміну є не будь-яка зміна умов основного зобов'язання, а лише така, внаслідок якої обсяг відповідальності поручителя збільшується.

На зміну умов основного договору, унаслідок якої обсяг відповідальності не збільшується, згода поручителя не вимагається, і такі зміни не є підставою для застосування наслідків, передбачених ч. 1 ст. 559 ЦК (постанова Верховного Суду України від 5 лютого 2014 р. у справі № 6-160цс13).

Суди по-різному підходять до оцінки змін у зобов'язанні, забезпеченому порукою, і по-різному визначаються з приводу того, в результаті яких саме змін відбувається збільшення обсягу відповідальності поручителя.

При вирішенні справ цієї категорії судам рекомендується керуватися позицією Верховного Суду України, висловленою в постанові у справі № 6-20цс11 від 21 травня 2012 р., згідно з якою збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає у разі підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установлення (збільшення розміру) неустойки тощо.

Відповідно до положення ч. 1 ст. 559 ЦК припинення поруки у разі зміни основного зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності, преюмується. У цьому випадку звернення до суду з позовом про визнання договору поруки припиненим не є необхідним, проте такі вимоги підлягають розгляду судом за наявності відповідного спору.

Подібна позиція висловлена в постанові Верховного Суду України від: 21 травня 2012 р. у справі № 6-18цс11; 18 червня 2012 р. у справі № 6-73цс12.

Також у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-69цс11 зазначено, що збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає, зокрема, у разі встановлення нових умов щодо порядку зміни процентної ставки в сторону збільшення, розширення змісту основного зобов'язання щодо дострокового повернення кредиту та плати за користування ним.

Тобто змінами основного зобов'язання, в результаті яких збільшується відповідальність поручителя, вважаються такі умови та обставини, що тягнуть або можуть потягти негативні наслідки для поручителя, поява для нього інших нових ризиків, відмінних від тих, з якими він попередньо погодився при укладенні договору поруки, погіршення його майнового становища.

Особливістю припинення поруки з підстав зміни зобов'язання без згоди поручителя є те, що поручитель у разі зміни зобов'язання без його згоди не лише не відповідає за повернення боржником збільшеної суми боргу, а й з моменту такого збільшення його обов'язок за договором поруки повністю припиняється — перестає існувати.

Іншим важливим моментом припинення поруки на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК, що потребує з'ясування, є форма вираження згоди поручителя на зміну зобов'язання, забезпеченого порукою. Чи є допустимою усна форма згоди, чи вона має бути письмовою?

Оскільки порука є видом забезпечення виконання зобов'язання, то, як зазначалося вище, істотними умовами договору поруки є обов'язкове посилання на основне зобов'язання, його зміст, розмір, визначення обсягу відповідальності поручителя, зміна зобов'язання, забезпеченого порукою, тягне і зміни у договорі поруки та за своєю правовою природою фактично є і зміною умов договору поруки. Згідно із ч. 1 ст. 651 ЦК зміна договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. А відповідно до ст. 654 ЦК зміна договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту.

Враховуючи зазначене вище, а також вимоги ст. 547 ЦК щодо вчинення правочину про забезпечення виконання зобов'язання у письмовій формі, згода поручителя має надаватись у письмовій формі.

Належною є згода поручителя у формі додаткової угоди до договору поруки. Згідно з правовою позицією Верховного Суду України, висловленою у постанові від 5 лютого 2014 р. у справі за № 6-152цс13, згода поручителя зі змінами до кредитного договору, які визначають конкретні умови, порядок та обсяг збільшення відповідальності боржника, висловлене шляхом підписання додаткової угоди до договору поруки, не потребує додаткової згоди поручителя на збільшення відповідальності та не суперечить ч. 1 ст. 559 ЦК.

Відповідно до правового висновку Верховного Суду України (постанова від 5 червня 2013 р. у справі № 6-43цс13) згода поручителя на збільшення обсягу його відповідальності повинна бути очевидною й наданою у спосіб, передбачений договором поруки.

У зв'язку із цим, враховуючи вимоги до письмової форми правочину, встановлені ст. 207 ЦК, допустимо, щоб згода поручителя була висловлена у будь-якій письмовій формі (листі, заяві, телеграмі). Головне, щоб вона була явно вираженою і відповідала дійсній волі поручителя.

У судів виникало питання як оцінювати згоду поручителя на майбутні зміни зобов'язання, надану ним заздалегідь ще при укладенні договору поруки, адже договір поруки може містити умови про те, що поручитель наперед дає свою згоду відповідати за боржника у випадку зміни основного зобов'язання, навіть якщо така зміна призвела до збільшення обсягу відповідальності поручителя.

За результатами розгляду справи за позовом ПАТ «Дочірній банк Збербанку Росії» до ВАТ «Севастопольське підприємство «Ера», третя особа — ТОВ «Кепітал Форс» про стягнення заборгованості за кредитом Верховний Суд України дійшов висновку, що коли умовами договору поруки передбачена можливість зміни розміру процентів та строків їх сплати в порядку, визначеному кредитним договором, в забезпечення якого надана порука, то підстави для її припинення, передбачені ч. 1 ст. 559 ЦК, відсутні.

У постанові Верховного Суду України від 17 січня 2011 р., зокрема, зазначено таке.

Господарськими судами встановлено, що п. 2.1 договору поруки від 8 грудня 2006 р. визначено обсяг відповідальності поручителя за двома кредитними договорами від 8 грудня 2006 р. в обсязі суми кредиту, сплаті процентів за зазначеними договорами в розмірі 11% і кінцевим

терміном повернення кредитів — 25 листопада 2013 р., та передбачена можливість зміни розміру процентів і строків їх сплати в порядку ст. 6 кредитних договорів.

Зазначена умова договору поруки є результатом домовленості між сторонами, які вільні у визначенні зобов'язань за договором та будь-яких інших умов своїх взаємовідносин, що не суперечать законодавству України (справа № 3-62г10/11/15).

Подібної позиції дотримується і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. У п. 22 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 зазначено, що коли в договорі поруки передбачена, зокрема, можливість зміни розміру процентів за основним зобов'язанням і строків їх виплати без додаткового повідомлення поручителя та укладення окремої угоди, то ця умова договору стала результатом домовленості між сторонами (банком і поручителем), а отже, поручитель дав згоду на зміну основного зобов'язання.

4. Припинення поруки у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника (ч. 3 ст. 559 ЦК)

Відповідно до ч. 3 ст. 559 ЦК порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника. Аналогічне правило міститься також у ч. 1 ст. 523 ЦК — порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставадавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Таке рішення законодавця пояснюється тим, що порука ґрунтується на довірі сторін, і головним критерієм у вирішенні поручителем питання про взяття на себе тягаря відповідальності за виконання ним обов'язку іншої особи є урахування особистих якостей боржника, його платоспроможність, фінансове становище, ділова репутація.

При заміні боржника новою особою, з якою поручителя довірчі стосунки не пов'язують, логічним є припинення поруки, якщо поручитель не надав згоди на її збереження.

Закон не конкретизує, яким саме чином поручитель має поручитися за нового боржника.

В ухвалі Верховного Суду України від 6 жовтня 2010 р. у справі № 6-27789св09 зазначено, що за договором поруки поручитель бере на себе зобов'язання відповідати за виконання кредитного договору за боржника, а також за будь-якого боржника в разі переводу боргу чи смерті боржника (якщо таке зазначено в договорі поруки).

Також за результатами розгляду іншої справи (№ 6-25785св09) Верховний Суд України дійшов висновку, що оскільки спірний договір поруки не передбачає відповідальності Особи 9 за виконання договору кредиту новим боржником, то порука є припиненою.

Тобто поручитель відповідальний перед кредитором за особу, на яку переведено борг, якщо це передбачено у договорі поруки. Поручитель може поручитися перед кредитором за нового боржника і шляхом укладення змін до договору поруки чи шляхом укладення нового договору поруки.

Згідно з ЦК (статті 513, 520, 521) заміна боржника у зобов'язанні відбувається шляхом укладення правочину про заміну боржника, причому у тій самій формі, в якій було укладено правочин, на підставі якого виникло зобов'язання.

Однак заміна боржника може здійснюватись і з інших підстав, зокрема при спадкуванні.

Так, у разі смерті фізичної особи — боржника за зобов'язанням, у правовідносинах, що допускають правонаступництво в порядку спадкування, обов'язки померлої особи (боржника) за загальним правилом переходять до іншої особи — її спадкоємця (статті 1216, 1218 ЦК). Таким чином, відбувається передбачена законом заміна боржника за зобов'язанням (ухвала Верховного Суду України від 6 липня 2011 р. у справі № 6-25785св09).

При цьому слід враховувати, що згідно зі ст. 1282 ЦК спадкоємці боржника за умови прийняття ними спадщини є боржниками перед кредитором у межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Відповідальність поручителя, який поручився за нового боржника — спадкоємця, також має обмежуватися вартістю майна, одержаного у спадщину, а не усією сумою боргу у випадку, якщо борг перевищує спадкову масу. За відсутності ж спадкового майна зобов'язання припиняється, оскільки виконати його неможливо (згідно зі ст. 607 ЦК зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає).

Отже, на поручителя у випадку смерті боржника може бути покладено відповідальність лише за таких умов: наявності у боржника правонаступника — спадкоємця, який прийняв спадщину; наявності спадкового майна; зафіксованої письмово згоди поручителя відповідати за нового боржника, у тому числі й у договорі поруки.

5. Припинення поруки з підстав, передбачених ч. 4 ст. 559 ЦК

Відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Коли такий строк не встановлено, то порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, то порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Досить часто при укладанні договору поруки сторони включають до нього умову про дію договору поруки до повного виконання основного зобов'язання.

Верховний Суд України неодноразово висловлював свою позицію з цього питання (постанови від: 21 травня 2012 р. у справах: № 6-48цс11, № 6-68цс11; 23 травня 2012 р. у справі № 6-33цс12; 18 липня 2012 р. у справі № 6-78цс12).

Відповідно до ч. 1 ст. 251 та ч. 1 ст. 252 ЦК строком є певний період у часі, зі сплином якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, і визначається він роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а не посиланням на подію, яка має настати. Вказівкою на подію, яка має неминуче настати, визначається термін — певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення (ч. 2 ст. 251, ч. 2 ст. 252 ЦК).

Таким чином, умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договору поруки строком припинення поруки.

Отже, зазначення замість строку, обчисленого датою, терміну припинення договору поруки (події, з якою пов'язується таке припинення) не дає підстав не застосовувати ч. 4 ст. 559 ЦК.

Суди зазвичай враховують цей правовий висновок Верховного Суду України.

По-різному вирішують суди справи у випадках пред'явлення кредитором вимоги про дострокове погашення заборгованості відповідно до положень ч. 2 ст. 1050, ч. 2 ст. 1054 ЦК.

Показовою щодо цього питання є постановва Верховного Суду України від 29 січня 2014 р. у справі № 6-155цс13 за позовом ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» до Особи 1, Особи 2, Особи 3 про стягнення суми заборгованості за кредитним договором за заявою ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 липня 2013 р.

Під час розгляду справи суди встановили, що між ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та Особою 1 було укладено низку кредитних договорів, де зазначався конкретний строк повернення грошових коштів. З метою забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами між банком та Особою 2 і Особою 3 були укладені окремі договори поруки. Оскільки Особою 1 було порушено умови договорів кредиту і допущена заборгованість, позивач просив достроково стягнути заборгованість солідарно з відповідачів.

Частково задовольняючи позовні вимоги ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», суд першої інстанції виходив із того, що позичальник належним чином не виконує умов кредитних договорів, у зв'язку з чим виникла заборгованість, яка підлягає стягненню солідарно з позичальника і поручителів.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині стягнення заборгованості за кредитним договором від 3 листопада 2008 р. з Особи 3 та ухвалюючи в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, апеляційний суд, з яким погодився і суд касаційної інстанції, виходив із того, що договором поруки не встановлено строк, після закінчення якого порука припиняється, а тому підлягають застосуванню норми ч. 4 ст. 559 ЦК, згідно з якими порука вважається припиненою, оскільки кредитор від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явив вимог до поручителя протягом шести місяців.

Проте у наданій для порівняння ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 серпня 2013 р. суд касаційної інстанції, залишаючи в силі судові рішення про відмову в задоволенні позову щодо визнання

поруки припиненою, виходив із того, що строк виконання основного зобов'язання був встановлений 4 жовтня 2022 р., зміна цього строку на 21 вересня 2009 р. не є зміною строку виконання зобов'язання, а є санкцією за порушення виконання зобов'язання, передбаченого кредитним договором.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції норм матеріального права, які регулюють спірні правовідносини, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України виходила із такого.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1054 та ч. 2 ст. 1050 ЦК у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Якщо ж такий строк не встановлено, то порука припиняється, коли кредитор протягом шести місяців від дня настання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

У справі, яка переглядається, суд апеляційної інстанції, установивши, що договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до повного припинення усіх зобов'язань боржника за кредитним договором, та що кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, який був змінений ним відповідно до п. 1.9.1 кредитного договору, не пред'явив протягом шести місяців вимоги до поручителя про виконання зобов'язання, дійшов правильного висновку про те, що зобов'язання Особи 3 за договором поруки припинилися.

Саме з таких міркувань виходив суд касаційної інстанції, залишаючи без змін рішення суду апеляційної інстанції, а тому підстави для скасування ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 липня 2013 р. відсутні.

Слід мати на увазі, що порука — це строкове зобов'язання і незалежно від того, встановлений строк її дії договором чи законом, його вплив припиняє суб'єктивне право кредитора. Це означає, що строк поруки належить до преклюзивних строків.

Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя після його закінчення припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, в тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може. Такий висновок зробив Верховний Суд України у справі № 6-бц14-1 (постанова від 17 вересня 2014 р.).

Найбільш дискусійним виявилось друге речення ч. 4 ст. 559 ЦК, а саме: у разі, якщо в договорі поруки не встановлено строк, після закінчення якого вона припиняється, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Неоднозначність у тлумаченні цієї норми полягає насамперед у неоднаковому розумінні терміна «вимога». Чи це є будь-яка вимога кредитора (претензія, лист, передача заяви через нотаріуса тощо), чи це має бути вимога у формі позову? Чи достатньо кредитору пред'явити у будь-якому вигляді письмову вимогу і таким чином забезпечити собі право пред'явлення до поручителя позову в межах строку позовної давності, чи в межах шести місяців обов'язково має бути подана саме позовна заява? Як оцінювати встановлений цією нормою шестимісячний строк від дня настання строку виконання основного зобов'язання? Це лише строк дії поруки чи і строк захисту порушеного права?

Судова практика йде таким шляхом, що строк дії поруки (будь-який із зазначених у ч. 4 ст. 559 ЦК, а зазначена норма передбачає три випадки визначення строку дії поруки: протягом строку, встановленого договором поруки (перше речення ч. 4 ст. 559 ЦК); протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, якщо кредитор не пред'явить вимоги до поручителя (друге речення ч. 4 ст. 559 ЦК); протягом одного року від дня укладення договору поруки (якщо строк основного зобов'язання не встановлено або встановлено моментом пред'явлення вимоги), якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя (третє речення ч. 4 ст. 559 ЦК)), не є строком захисту порушеного права, а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються.

З огляду на преклюзивний характер строку поруки й зумовлене цим припинення права креди-

тора на реалізацію даного виду забезпечення виконання зобов'язань застосоване в другому реченні ч. 4 ст. 559 ЦК словосполучення «пред'явлення вимоги» до поручителя протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання як умови чинності поруки розуміється як пред'явлення кредитором у встановленому законом порядку протягом зазначеного строку саме позовної, а не будь-якої іншої вимоги до поручителя.

При цьому зазначене положення не заперечує можливості пред'явлення кредитором до поручителя іншої письмової вимоги про погашення заборгованості за боржника, однак і в такому разі кредитор може звернутися з вимогою до суду протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання.

Отже, виходячи з положень другого речення ч. 4 ст. 559 ЦК, вимога до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором повинна бути пред'явлена у судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто упродовж шести місяців із моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами), або із дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, передбаченого ч. 2 ст. 1050 ЦК, або із дня настання строку виконання основного зобов'язання (у разі, якщо кредит має бути погашений одноразовим платежем).

Таким чином, закінчення строку, встановленого договором поруки, так само як сплив шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання або одного року від дня укладення договору поруки, якщо строк основного зобов'язання не встановлений, припиняє поруку за умови, що кредитор протягом строку дії поруки не звернувся з позовом до поручителя.

Цей правовий висновок зроблений Верховним Судом України за результатами розгляду справи № 6-53цс14, предметом якої був спір про стягнення заборгованості за кредитним договором (постанова від 17 вересня 2014 р.).

Проте норми чинного законодавства дають підстави для існування інших альтернативних позицій.

У ЦК терміни «вимога» і «позов» вживаються у багатьох нормах та в різних значеннях залежно від контексту. У § 3 гл. 49 розд. I кн. 5 ЦК в нормах, якими врегульовано правовідносини з приводу поруки, і, зокрема, у ст. 555 та ч. 4 ст. 559

законодавець одночасно застосовує обидва терміни. Причому у ч. 1 ст. 555 ЦК чітко розмежовано права та обов'язки поручителя, якщо до нього пред'явлено вимоги і в разі пред'явлення до нього позову, що не допускає їх ототожнення або тлумачення як синонімів.

Аналіз ч. 4 ст. 559 ЦК із врахуванням положень ч. 1 ст. 555 цього Кодексу дає підстави стверджувати, що положенням ч. 4 ст. 559 ЦК, зокрема другого речення, кредиторі надається право вибору, оскільки термін «вимога» включає в себе і поняття «позову», і допускається можливість попереднього звернення до поручителя саме з «вимогою», зробленою у будь-якій доступній і зрозумілій формі повідомлення. Така «вимога», яка передує «позову», може розцінюватися як надання поручителю можливості добровільно виконати взяті на себе зобов'язання. При зверненні кредитора до поручителя з «вимогою» впродовж шести місяців від дня настання строку виконати основне зобов'язання порука не припиняється і кредитор вправі поза межами цього (шестимісячного) строку, але до спливу позовної давності за основною вимогою, пред'явити поручителю «позов» до суду про стягнення суми боргу боржника. Строк позовної давності відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК слід обчислювати від дня, коли про порушення свого права довідався або мав довідатися кредитор. Саме з цього часу в нього і виникає право вимагати виконання обов'язку чи то від боржника, чи то від поручителя, чи від них обох солідарно. Спливає позовна давність одночасно і для боржника, і для поручителя на підставі ст. 266 ЦК (зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність сплила і до додаткової вимоги).

Враховуючи, що описані позиції ґрунтуються на нормах чинного законодавства, яке допускає неоднозначне їх розуміння, і як наслідок — неоднакове застосування, є необхідність внесення до ч. 4 ст. 559 ЦК відповідних змін з метою уточнення застосування цих положень.

Інші питання

1. Застосування процесуального законодавства

Слід зазначити, що питання розмежування юрисдикції (підсудності) завжди становили проблему для судової практики. Стосується це

і спорів щодо зобов'язань, виконання яких забезпечується порукою. Мова йде про випадки, коли спір виникає між юридичними особами, які є сторонами в основному зобов'язанні, і відповідно до статей 1, 12, 16 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) позивач має звернутися до господарського суду, але при цьому поручителем, який несе солідарну відповідальність із боржником, є фізична особа, спір із якою має вирішуватися в порядку цивільного судочинства в судах загальної юрисдикції.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст. 124 Конституції юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами 1 і 2 ст. 15 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 17) або ГПК (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того ж відповідача або позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, якщо відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про повнення на роботі). Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом (ст. 16 ЦПК).

Така судова практика підтримується Верховним Судом України.

В ухвалі від 17 лютого 2010 р. у справі № 6-27979св09 про скасування рішення Гусятинського районного суду Тернопільської обл. від 29 травня 2009 р. та ухвали Апеляційного суду Тернопільської обл. від 17 вересня 2009 р., якими вирішено по суті справу за позовом ЗАТ КБ «ПриватБанк» до фермерського господарства «Арос», селянського фермерського господарства «Кравчик», С. про стягнення заборгованості

за кредитним договором, зазначено, що суд на порушення вимог ч. 1 ст. 15 ЦПК не звернув увагу на те, що в одне провадження об'єднані вимоги юридичної особи до інших юридичних осіб, які виникли з укладених ними договорів (кредитного та поруки) і підлягають розгляду в порядку господарського судочинства (ст. 12 ГПК), та позов юридичної особи до фізичної особи, що виник з окремого договору поруки, який може бути самостійним й окремим предметом позову.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

2. Розгляд справ щодо поруки третейськими судами

Слід звернути увагу судів, що відповідно до п. 14 ст. 6 Закону від 11 травня 2004 р. № 1701-IV «Про третейські суди» (далі — Закон № 1701-IV) спори щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки) не підпадають під юрисдикцію третейських судів. У свою чергу згідно з п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону від 2 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту, є фінансовою послугою.

Проте слід погодитися з позицією, згідно з якою за наявності у кредитному договорі третейського застереження (окремої третейської угоди) при вирішенні спору суд має враховувати положення п. 14 ч. 1 ст. 6 Закону № 1701-IV стосовно того, що справи щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки), не підлягають розгляду третейськими судами. Тому за наявності вказаного третейського застереження (окремої третейської угоди) залишення позовної заяви споживача без розгляду на підставі п. 6 ч. 1 ст. 207 ЦПК є неприпустимим. Такі заяви підлягають вирішенню і за наявності з цього приводу рішення третейського суду, прийнятого за межами його компетенції. При цьому відповідно до положень Закону від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» банк не є споживачем.

О.В. Константий,
науковий консультант
управління забезпечення
діяльності Судової палати
в адміністративних справах
Верховного Суду України,
кандидат юридичних наук,
доцент

До питання про повноваження адміністративних судів при перевірці рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб

У процесі утвердження правової держави, практичного забезпечення функціонування суб'єктів публічної влади в Україні лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, на основі верховенства права, пріоритетності прав і свобод особи чи не найголовнішого значення набуває формування ефективного механізму адміністративного судочинства, його якісного вдосконалення відповідно до європейських стандартів правозахисної діяльності.

У наш час нагальною є проблема щодо меж повноважень адміністративних судів при захисті порушених у сфері публічно-правових відносин суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб. Адже, приймаючи рішення в справах про їх відновлення, охорону, судді з огляду на конституційний принцип поділу державної влади не можуть втручатися у сферу виняткових повноважень (прерогатив) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Найголовнішим політичним завданням інституту адміністративної юстиції була саме боротьба із зростанням могутності адміністрації. Цей інститут вимушений був зіткнутися з принципом свободи дій (дискреційної влади) адміністрації

Summary

The article deals with the limits and methods of exercising authority of administrative courts when inspecting decisions, activity, inactivity of the agencies of state power, local self-government and their officials and officers. It is proposed that the Code of Administrative Procedure of Ukraine be amended by the principles of judicial inspection of the forms of administration, committed within the administrative discretion, and effective enforcement of the courts decisions be ensured

Вирішальним з урахуванням дії зазначеного конституційного принципу, зауважив німецький науковець К. Райтемайер, є питання про те, наскільки повноважні адміністративні суди на основі невизначеної правової умови переглянути адміністративне рішення і в разі необхідності навіть замінити його власним, тобто здійснити не лише контрольну, а й правотворчу діяльність. Ця проблема, як і проблема допустимості судового контролю доцільності управління, будучи глобально доктринальною, дотепер є однією з найскладніших тем сучасного адміністративного правознавства¹.

¹ Див.: Райтемайер Кристиан. Полномочия административных судов Германии в вопросах контроля за содержательным наполнением неопределенных правовых понятий, условий и использованием усмотрения администрации // Grundstrukturen der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Deutschland und der Ukraine / Thomas Mann (Hg.). — Universitätsverlag Göttingen, 2011. — С. 190.

Ще на початку історії адміністративної юстиції, зазначив С.О. Корф, як законодавець, так і практик-адміністратор, а за ними вчений-юрист надто боялися в будь-чому обмежити свободу дій адміністрації. Їм здавалося, що чим така свобода ширша, тим краще забезпечене «благо» держави, насправді — інтереси «правлячих» класів. Такий підхід вів до обґрунтування необхідності існування в Європі могутньої адміністративної влади. Проте найголовнішим політичним завданням інституту адміністративної юстиції була саме боротьба із зростанням могутності адміністрації. Тому цей інститут вимушений був зіткнутися з принципом свободи дій (дискреційної влади) адміністрації. Чим ширше розвивався перший, тим більше обмежувалася остання. Із плином часу межі дискреційних повноважень органів адміністрації ставали все вужчими й вужчими².

Визначаючи, чи порушено певним актом право громадянина, адміністративний суд не повинен бути обмеженим будь-якими штучними кордонами, за якими адміністрація могла б вважати себе вільною від судового контролю її дій

Вчений підсумував, що в процесі розвитку інститут адміністративної юстиції все більше наближався до теорії французької *détournement de pouvoir*, за якою контролю з боку адміністративних судів мають підлягати всі адміністративні акти, і не тільки з погляду зовнішньої їх відповідності закону, а й відповідності внутрішньої — *мети закону*.

Визначаючи, чи порушено певним актом право громадянина, адміністративний суд не повинен бути обмеженим будь-якими штучними кордонами, за якими адміністрація могла б вважати себе вільною від судового контролю її дій³.

Витоки проблеми меж компетенції адміністративних судів при перегляді рішень, дій адміністрації містяться в самій системі управлінської діяльності, з якої історично почала розвиватися адміністративна юстиція. З другого боку, в наш час з позицій теорії управління адміністративні суди вирішують питання відповідальності в публічному управлінні, забезпечуючи реалізацію конституційного права громадян брати участь у цьому управлінні, в тому числі й шляхом його

контролю. За вчинення правопорушень в управлінні державні службовці мають нести юридичну відповідальність, а держава, забезпечуючи права, свободи і законні інтереси громадян, — встановити належні для цього організаційно-правові механізми, зокрема й можливість судового захисту від адміністрації⁴.

Отже, адміністративні суди в наш час повинні мати повноваження оцінювати правомірність будь-яких адміністративних актів (і рішень, і дій та бездіяльності адміністрації). Саме на цьому наголошується в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № Rec (2004) 20 щодо судового перегляду адміністративних актів. Суди повинні мати можливість здійснювати контроль будь-якого порушення закону, включаючи недотримання органом влади процедурних норм і зловживання повноваженнями (принцип 1 Рекомендації). За практикою Європейського суду з прав людини суди мають перевіряти не лише факти перевищення повноважень суб'єктами влади, а й усувати несправедливість у їхній роботі (порушення принципів верховенства права, пропорційності та забезпечення рівноваги інтересів, раціональності, дотримання вимог управлінських процедур, права особи брати участь в ухваленні рішення щодо неї тощо). Саме здатність суду здійснювати ці функції в сучасному праворозумінні становить зміст судової функції.

Для судів країн континентальної системи права, до яких належить і Україна, характерне виконання функції застосування закону до спірних правовідносин, а не створення правила поведінки, правової норми (як в англосаксонській системі)

Слід зазначити, що контроль адміністративних судів за рішеннями, діями, бездіяльністю адміністрації є «зовнішнім» (з боку іншої підсистеми органів державної влади), і у зв'язку з цим, на відміну від контролю в системі органів виконавчої влади, за принципом поділу влади контроль адміністративних судів не може передбачати прийняття за його результатами рішень замість відповідного адміністративного органу (як при «відомчому») ⁵. А отже, він є контролем лише *правомірності*, а не адміністративної

² Див.: Корф С. А. Административная юстиция в России. Книга третья // Административная юстиция: конец XIX — начало XX века: Хрестоматия. Часть 1 / Сост. Ю. Н. Стариков. — Воронеж, 2004. — С. 706, 707.

³ Див.: Корф С. А. Знач. праця. — С. 711.

⁴ Див.: Стариков Ю. Н. Административная юстиция: проблемы теории. Монография. — Воронеж, 2013. — С. 48.

⁵ Див.: Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2003. — С. 13, 14.

доцільності, оскільки для судів країн континентальної системи права, до яких належить і Україна, характерне виконання функції застосування закону до спірних правовідносин, а не створення правила поведінки, правової норми (як в англосаксонській системі).

За змістом положень ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України (далі — КАС) національні адміністративні суди не вправі перевіряти доцільність прийняття суб'єктами влади рішень, вчинення ними дій, бездіяльності в межах їхніх виключних повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією і законами України, тобто втручатися у сферу адміністративного розсуду (дискреції). Вони можуть лише оцінювати обставини *ultra vires* (дотримання адміністрацією в таких випадках суто вимог повноважності), а також обґрунтованості, безсторонності, розсудливості, принципу рівності приватних осіб перед законом, пропорційності, своєчасності, забезпечення права особи на участь у прийнятті рішення.

Враховуючи приписи ч. 1 ст. 129 Конституції України, за якими судді під час здійснення правосуддя підкоряються лише закону, принципи судової перевірки форм адміністрування, вчинених у межах адміністративного розсуду, варто передбачити і в КАС

З огляду на те, що в процесі запровадження адміністративного судочинства в Україні значною мірою був використаний досвід Федеративної Республіки Німеччини (ФРН), і на те, що проблематика меж повноважень адміністративних судів у питаннях контролю актів, виданих адміністрацією у межах вільного розсуду, будучи ключовою, опрацьована найбільш детально, хоча й досі є дискусійною, розглянемо підходи до її вирішення в сучасній адміністративно-процесуальній науці ФРН.

К. Райтемайер зазначив, що судова практика та доктринальна адміністративно-процесуальна наука зайняли дві кардинально протилежні позиції щодо вирішення питання змісту (меж) правової перевірки судами адміністративних актів, виданих у межах вільного розсуду. Федеральний адміністративний суд і Федеральний конституційний суд проводять одну й ту ж лінію — визнають необмежену компетенцію адміністративних судів у питаннях щодо перегляду адміністративних актів, виданих на основі невизначених правових умов. Підставою для такої позиції слугують положення абз. 4 § 19 Основного Закону ФРН, за яким будь-який акт державної влади підлягає повному судовому контролю.

Як свідчить судова практика ФРН, лише в деяких виняткових випадках судовому контролю не підлягає вільний вибір адміністративними органами своїх оцінок, а саме: 1) рішення екзаменаційного характеру (випускні іспити у школі, державні іспити тощо) і близькі до них; 2) надання характеристик державним службовцям з боку їх керівників; 3) рішення оціночного характеру органів, у склад яких входять особливі експерти чи представники інтересів різних суспільних груп; 4) рішення-прогнози чи оцінки ризиків, передусім у сферах екологічного і економічного права; 5) рішення адміністративно-політичного характеру. Разом з тим, звертає увагу К. Райтемайер, якщо екзамен торкається основоположного права вільного вибору професії (ст. 12 Основного Закону ФРН), згідно з рішеннями Федерального конституційного суду можлива повна (змістова) судова перевірка екзаменаційного рішення.

Але проти підходу, запровадженого в практиці судів, виступає більшість німецьких вчених-адміністративістів. У 1955 р. О. Бахоф розробив вчення про свободу вибору оцінки адміністративним органом, за яким останній має право незалежно від вказівок зверху приймати автономні рішення, а суди повинні погоджуватися з ними. Органи правосуддя можуть лише перевіряти, чи витримує межі цієї свободи розсуду адміністрація. Пізніше це вчення було тільки дещо скориговане і розширене⁶.

Однак, як зауважив К. Райтемайер, встановлення помилковості рішень, які приймаються на основі розсуду, базується у ФРН все-таки на повному адміністративно-судовому контролі. У ч. 1 § 114 Положення про адміністративні суди міститься опис меж повноважень судів при перевірці рішень, прийнятих адміністративним органом на основі розсуду: якщо адміністративний орган повноважний здійснювати діяльність на власний розсуд, то суд також перевіряє, чи є адміністративний акт або відмова від його видання протиправними з тієї причини, що було перевищено встановлені законом межі розсуду, чи право на вільний розсуд було здійснено у формі, яка не відповідає меті наданих повноважень.

У діяльності судів ФРН перевіряються такі обставини, які виникають при виконанні

⁶ Див.: Райтемайер К. Знач. праця. — С. 191, 192.

публічною адміністрацією владних управлінських функцій: 1) перевищення меж вільного розсуду; 2) незастосування вільного розсуду, коли це було потрібно за законом; 3) помилкове застосування розсуду (коли адміністративний орган не керується цілями наданого повноваження чи виходить у процесі прийняття рішення з обставин, що не стосуються справи); 4) порушення основних прав і загальних конституційних принципів при прийнятті акта, зокрема у межах розсуду (насамперед, принципу пропорційності) ⁷.

На нашу думку, такі ж обставини при перевірці правомірності рішень, дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень та формулюванні відповідного висновку у справі мають з'ясуватися й у практиці адміністративного судочинства України. Але з метою забезпечення законності такої судової перевірки, враховуючи приписи ч. 1 ст. 129 Конституції України, за якими судді під час здійснення правосуддя підкоряються лише закону, принципі судової перевірки форм адміністрування, вчинених у межах адміністративного розсуду, варто передбачити і в КАС.

Так, цей Кодекс варто доповнити статтею 162¹ «Обсяг компетенції суду при перевірці рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, вчинених у межах дискреційних повноважень» такого змісту: «1. У випадку, якщо суб'єкт, визначений у пункті 7 частини першої статті 3 цього Кодексу, діяв у порядку дискреційних повноважень, суд також перевіряє, чи були його рішення, дії чи бездіяльність законними з точки зору дотримання при цьому встановлених законодавством меж вказаних повноважень; чи було здійснено таке повноваження відповідно до цілей його надання; чи реалізував відповідач повноваження, коли закон прямо приписує це; чи не було допущено в такій його діяльності порушень основних прав особи чи принципів, встановлених Конституцією України».

З огляду на наведене вище логічно було б доповнити й ч. 1 ст. 3 КАС новим пунктом, в якому надати категорійне визначення поняття «дискреційні повноваження». При цьому можна передбачити таке: «16) дискреційні повноваження — визначена законодавством виключна компетенція суб'єкта владних повноважень, за

якою допускається можливість вибору ним варіанта здійснення владних управлінських функцій (прийняття чи неприйняття рішень, вчинення чи невчинення дій або бездіяльності) у межах приписів, дозволів відповідної уповноважуючої норми».

У КАС визначено, що захист судом порушених у публічно-правовій сфері суб'єктивних прав фізичних або юридичних осіб за наслідками розгляду справи по суті відбувається шляхом прийняття постанови (ч. 1 ст. 158). У випадку, коли немає передбачених законом підстав і умов розв'язання публічно-правового спору, наприклад, якщо має місце порушення правил судової юрисдикції, позивач відмовляється від позову чи сторони досягають примирення тощо, то суд приймає ухвалу (ч. 2 ст. 158 КАС).

У цілому наведений у ч.2 ст.162 КАС перелік способів судового захисту суб'єктивних прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин (при прийнятті рішень у формі постанов) співвідноситься з потребами, можливостями задоволення (у разі їх обґрунтованості) усіх допустимих видів адміністративних позовів в адміністративному судочинстві України (згрупованих як за процесуальною метою, так і за обсягом правового захисту)

Повноваження адміністративного суду при вирішенні справи по суті в Україні закріплені в ст. 162 КАС. У ч. 2 цієї статті передбачено, що в такому разі він може прийняти постанову про: 1) визнання протиправними рішення суб'єкта владних повноважень чи окремих його положень, дій чи бездіяльності і про скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень, про поворот їх виконання цього рішення чи окремих його положень із зазначенням способу здійснення цього; 2) зобов'язання відповідача вчинити певні дії; 3) зобов'язання відповідача утриматися від вчинення певних дій; 4) стягнення з відповідача коштів; 5) тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднання громадян; 6) примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян; 7) примусове видворення іноземця чи особи без громадянства за межі України; 8) визнання наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень. Крім того, при цьому законодавець уповноважив адміністративний суд застосовувати й інші засоби правового захисту, приймати інші постанови, коли це необхідно для гарантування дотримання і захисту прав, свобод, інтересів громадянина, юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від їх порушень

⁷ Див.: Райтемайер К. Знач. праця. — С. 195, 196.

з боку суб'єктів владних повноважень (абз. 10 ч. 2 ст. 162 КАС).

У цілому наведений у ч. 2 ст. 162 КАС перелік способів судового захисту суб'єктивних прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин (при прийнятті рішень у формі постанов) співвідноситься з потребами, можливостями задоволення (у разі їх обґрунтованості) усіх допустимих видів адміністративних позовів в адміністративному судочинстві України (згрупованих як за процесуальною метою, так і за обсягом правового захисту). Тому, враховуючи тісний логіко-правовий зв'язок між зазначеними процесуальними категоріями, можливо типізувати й постанови адміністративних судів (за їх змістом, характером).

Так, за обсягом правового захисту, на нашу думку, є підстави для доктринального виділення таких постанов адміністративного суду: 1) про законність (про скасування правових актів (або окремих їх норм, положень), визнання їх або дій, бездіяльності суб'єктів владних повноважень неправомірними); 2) повної судової юрисдикції (допускають повне поновлення порушених суб'єктивних прав, свобод, інтересів, відшкодування завданих неправомірним управлінням збитків); 3) про застосування репресії (стосуються накладання або підтвердження обґрунтованості вжиття санкцій (адміністративно-господарських, фінансових тощо), інших обмежуючих права заходів до фізичних та юридичних осіб); 4) компетенційних (щодо визначення компетенції суб'єктів владних повноважень).

За критерієм забезпечення досягнення процесуальної мети позовних вимог можна виокремити постанови: 1) скасувальні; 2) про примус; 3) поновлювальні; 4) про виконання; 5) про визнання компетенції.

Якщо постанову суду, прийняту за наслідками вирішення зазначених видів позовів, орган управління, його посадові особи не виконують, то вона може мати суто декларативний характер, не забезпечувати досягнення завдань, мети адміністративного судочинства (захисту прав чи інтересів постраждалої особи)

З погляду юридичних наслідків їх прийняття, здатності реально захищати суб'єктивні права фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин, досягнення мети й завдань адміністративного судочинства значення мають

властивості, якості передусім постанов про законність (екстраординарних) і повної судової юрисдикції (простих) як таких, що завершують два основні види провадження в адміністративних судах (щодо формальної перевірки законності управління та захисту прав по суті).

За наслідками розгляду позовів про незаконність (при оскарженні нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради АР Крим, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень) адміністративний суд згідно з ч. 8 ст. 171 КАС має право суто визнати відповідний акт незаконним чи таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили, повністю або в окремі частині

Так, С. О. Корф зазначив, що тривалий час в науці існував спір, чи визнавати діяльність адміністративних судів «правоговорінням», їх рішення як судові вироки. Вчений звертав увагу на домінуючі на початку ХХ ст. погляди науковців, за якими визнавалася правова сила рішень адміністративних судів, але з деякими винятками⁸. С. О. Корф наголошував, що якщо рішенням суду скасовується постанова певного адміністративного органу, то тим самим вона вважається такою, що ніби знешкоджена, недійсна (*nul et non avenu*). При скасуванні акта адміністрації судом поновлюється *status quo ante* (стан, що існував перед цим) аналогічно наслідкам рішення суду в цивільній справі (цивільного вироку). У зв'язку з цим С. О. Корф дійшов висновку, що будь-яке рішення адміністративного суду, законне й остаточне, створює право для адміністративних органів так само, як і для приватних осіб, і відповідно своїм змістом зобов'язує адміністрацію. Тільки таким чином може бути дійсно забезпечено громадянам повне і вільне користування їх суб'єктивними правами⁹.

Слід зазначити, що в разі прийняття постанов про скасування адміністративного акта, визнання його, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень неправомірними та про зобов'язання (примус) дуже велике значення мають обставини поваги до них, усвідомлення необхідності безумовного і послідовного їх виконання з боку адміністративного органу (його відповідних уповноважених посадових осіб). Адже адміністративний суд згідно з принципом поділу державної влади не може постановити рішення з

⁸ Див.: Корф С. А. Зазнач. праця. — С. 713.

⁹ Див.: Там само. — С. 715, 716.

питань, які входять до виключної компетенції суб'єкта владних повноважень, тобто здійснити активне управління. Отже, якщо постанову суду, прийняту за наслідками вирішення зазначених видів позовів, орган управління, його посадові особи не виконують, то вона може мати суто декларативний характер, не забезпечувати досягнення завдань, мети адміністративного судочинства (захисту прав чи інтересів постраждалої особи).

Виникла необхідність запровадження в Україні ефективного механізму відповідальності осіб, які не приймають владних управлінських рішень чи не вчиняють належних дій на виконання постанов та інших рішень адміністративних судів

Так, за наслідками розгляду позовів про незаконність (при оскарженні нормативно-правових актів органів виконавчої влади, Верховної Ради АР Крим, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів владних повноважень) адміністративний суд згідно з ч. 8 ст. 171 КАС має право суто визнати відповідний акт незаконним чи таким, що не відповідає правовому акту вищої юридичної сили, повністю або в окремій частині. Згідно з п. 2 ч. 5 ст. 171¹ КАС Вищий адміністративний суд України за наслідками розгляду справи може визнати дії чи бездіяльність Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України протиправними, зобов'язати Верховну Раду України, Президента України, Вищу раду юстиції, Вищу кваліфікаційну комісію суддів України вчинити певні дії.

Отже, у справах за наслідками розгляду позовів про незаконність та позовів про зобов'язання після набрання законної сили відповідним судовим рішенням для досягнення мети

правового захисту головну роль відіграють дії суб'єкта владних повноважень, спрямовані на добровільне і повне його виконання. Якщо останній ігнорує таку постанову суду, то вирішальне значення відводиться механізму забезпечення примусової реалізації визнаних судом обґрунтованими, правомірними вимог позивача (наприклад, про примус органу влади, передусім колегіального (Верховної Ради України, Вищої ради юстиції, місцевої ради тощо) до прийняття належного акта). Саме ж визнання судом владного управлінського рішення чи дії неправомірними, незаконними (без виконання відповідної постанови) може розглядатися як елемент лише моральної і психологічної компенсації (сатисфакції) постраждалій особі, однак не матеріального (фактичного) поновлення у порушених суб'єктивних правах, свободах.

З огляду на зазначене виникла необхідність запровадження в Україні ефективного механізму відповідальності осіб, які не приймають владних управлінських рішень чи не вчиняють належних дій на виконання постанов та інших рішень адміністративних судів.

У зв'язку з цим у частинах 1 і 2 ст. 267 КАС доречно визначити повноваження судді в адміністративних справах накладати штраф не тільки на керівника суб'єкта владних повноважень, винного у невиконанні постанови суду, а й на відповідний орган влади, у тому числі й колегіальний. Слід також чітко передбачити право позивача (приватної особи) ініціювати розгляд питання щодо звітування суб'єктом владних повноважень про стан виконання постанови суду і як наслідок невиконання — накладення штрафу.

Т. І. Фулей,
начальник відділу
наукових досліджень
проблем судочинства
та його удосконалення
Національної школи
суддів України,
кандидат юридичних наук

Гендерний склад суддівського корпусу України

Протягом останнього року суддівський корпус України опинився в центрі уваги суспільства і відчув на собі значний тиск. Однак, незважаючи на велику кількість повідомлень у засобах масової інформації та політичних заяв із «рецептами» реформування судової системи і долі нинішнього суддівського корпусу, останній так і не став об'єктом серйозних досліджень. Натомість у країнах «сталого демократії» питання «хто є нашими суддями» перебуває в полі зору діючого і «тіньового» урядів, парламентських комітетів, академічної спільноти та громадськості¹, а статистичні дані щодо складу суддівського корпусу, зокрема статі, етнічного походження та віку, періодично публікуються на офіційних сайтах судової влади².

Чи репрезентують судді суспільство, в якому вони вершать правосуддя? Чи має значення при розгляді справ (усіх чи принаймні окремих категорій) вік, стать, сімейний стан, наявність дітей та інші характеристики судді? Якщо ні, то чому вік судді є предметом тривалих дискусій, а про стать наголошують навіть у деяких резонансних справах³? Зрештою, хто ж є «середньостатистичним» суддею в Україні?

Питання зв'язку гендеру і судівництва привертає значну увагу зарубіжних дослідників, а відсоток суддів-жінок, за рекомендацією спеціальної комісії ООН, є одним з індикаторів гендерної рівності у сфері прийняття рішень на державному рівні

Summary

The article presents the results of the first national study of the gender composition of the judiciary. The author presents data allowing to assess representation of women and men in judiciary, as well as the proportion of women in general local, appellate, commercial, administrative, high specialized courts and the Supreme Court of Ukraine. The survey results make it possible to fill the gaps in the judicial statistics and where, so far, no such information can be ascertained

Оскільки гендер — це не тільки одна з найвиразніших ознак особи, але й один із основних її соціальних статусів і, загалом, базовий критерій класифікації різноманітних об'єктів, тому питання зв'язку гендеру і судівництва привертає значну увагу зарубіжних дослідників⁴,

¹ Див., напр.: Judicial Diversity: Accelerating Change. — <http://uksblog.com/wp-content/uploads/2014/11/Judicial-Diversity-Accelerating-Change.pdf>

² Див., напр., щодо Великої Британії. — <http://www.judiciary.gov.uk/publications/judicial-diversity-statistics-2014/>

³ Див.: «Гвалтівників Оксани Макар судитиме жінка». — <http://www.unian.ua/society/647521-valtivnikiv-oksani-makar-suditime-jinka.html>; «Врадіївських гвалтівників» судитимуть три жінки». — <http://tsn.ua/ukrayina/vradiyivskih-gvaltivnikiv-suditimut-tri-zhinki-krashkova-spodivayetsya-na-dovichne-311942.html>

⁴ Див., напр.: Gender and Judging, ed. by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. 2013. — 640 p.; Erika Rackley. Women, Judging and the Judiciary: From Difference to Diversity. Routledge-Cavendish — 2012 — 232 p.; Dermot Feenan. Women Judges: Gendering Judging, Justifying Diversity // Journal of Law and Society. Vol. 35, No. 4, 2008, pp. 490—519; Joshua Doherty. Women's Representation in Judiciaries Worldwide: Arguments in Favor of Increasing the Gender Diversity on the Bench. 2012. — http://www.gwu.edu/~ggi/assets/docs/igis_wp2_ggp_wp1_doherty.pdf

а відсоток суддів-жінок, за рекомендацією спеціальної комісії ООН, є одним з індикаторів гендерної рівності у сфері прийняття рішень на державному рівні⁵.

В Україні гендерна статистика стала важливою складовою для планування, моніторингу та оцінки державної гендерної політики⁶. У ст. 5 Закону від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (далі — Закон № 2866-IV) передбачено відображення органами державної статистики показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, а на центральний орган виконавчої влади в галузі статистики покладено забезпечення збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичних даних щодо показників становища жінок і чоловіків у всіх сферах життя суспільства, групуючи їх за статтями.

Органи державної статистики України здійснюють збирання, розроблення, узагальнення та оприлюднення даних за 113 державними статистичними спостереженнями (станом на 2013 р.), за 145 формами звітності та 23 анкетами для проведення спеціально організованих державних статистичних спостережень. Показники з розподілом за статтю особи, які є основою для розроблення гендерної статистики, розміщуються за 24 формами державних статистичних спостережень (21 % від загальної кількості форм)⁷. Деякі з них стосуються і судової статистики: наприклад, форма 1 — звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства (розділи 3, 4, 5 — кількість та стать потерпілих), форма 1-1 — звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (розд. 4 — кількість та стать потерпілих), форма 7 — звіт про склад засуджених, форма 8 — звіт про неповнолітніх засуджених⁸.

Водночас ще не були оприлюднені статистичні дані, згруповані за статтю, про склад

суддівського корпусу України, хоча, для порівняння, дані щодо статево-вікового складу державних службовців та службовців місцевого самоврядування (як керівників, так і спеціалістів) опрацьовуються протягом кількох років і публікуються⁹. Також, оскільки одним із завдань Цілей розвитку тисячоліття (№ 3, що стосується гендерної рівності) є забезпечення гендерного співвідношення на рівні від 30 до 70 % представників тієї чи іншої статі у представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади, низький рівень представленості жінок у Верховній Раді та Уряді України є предметом тривалої суспільної дискусії, зокрема, і в контексті врахування світового досвіду гендерних перетворень та поширення практики запровадження політичними партіями добровільного квотування.

Статистичні дані розглядають як інструмент розуміння та стимулювання змін, як підставу вироблення політики, програм і проєктів, а також моніторингу й оцінки конкретних дій. Вони є необхідною складовою аналізу будь-якої суспільної проблеми, зокрема тієї, що потребує законодавчого регулювання

Враховуючи зазначене, відсутність гендерної статистики щодо представників судової влади є прогалиною, а її подолання — лише питанням часу, адже ніщо у ст. 5 Закону № 2866-IV не свідчить про те, що збирання, опрацювання та аналіз статистичних даних не мають стосуватися судової системи, оскільки відправлення правосуддя — це важлива сфера суспільного життя.

Статистичні дані розглядають як інструмент розуміння та стимулювання змін, як підставу вироблення політики, програм і проєктів, а також моніторингу й оцінки конкретних дій. Вони є необхідною складовою аналізу будь-якої суспільної проблеми, зокрема тієї, що потребує законодавчого регулювання. Розробка закону без розуміння природи і масштабу проблеми може призвести до того, що розробники не врахують важливих її складових¹⁰. Відсутність статистичних даних не може бути аргументом на користь того, що проблеми не існує, бо є лише свідченням її недослідженості.

Чому ж наявність статистичної інформації настільки важлива? Насамперед низький рівень представленості жінок у суспільному та політичному житті визнається однією з основних

⁵ Див.: Indicators of Gender Equality. Prepared by the Task Force on Indicators of Gender Equality. United Nations Economic Commission for Europe. Conference of European Statisticians. New York and Geneva, 2015. — P. 9, 86—88, 92.

⁶ Див.: Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. — Запоріжжя, 2011. — С. 13.

⁷ Див.: Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації. Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. — 2014. — С. 55.

⁸ Див.: Судова статистика. 2014 рік. — http://court.gov.ua/sudova_statystyka/lkflghkjlh/

⁹ Див.: Жінки і чоловіки в Україні. Статистичний збірник. — К., 2011. — С. 70—77.

¹⁰ Див.: Використання методики вирішення проблем для розробки та експертизи проєктів нормативно-правових актів /Летяна Фулей, Лора Лукас, Лорна Сайц. — К., 2013. — С. 101.

проблем у досягненні гендерної рівності та розширенні їх прав і можливостей; як наслідок, жінки мають обмежені можливості впливати на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, життя їхніх громад і всієї країни¹¹.

Представництво жінок у суддівській професії дає змогу говорити про їхню залученість до прийняття важливих рішень — щодо вирішення спорів, захисту порушених прав, покарання винних у вчиненні правопорушення або злочину тощо

Професія судді, за визначенням, вимагає від особи вміння приймати рішення, що впливають не лише на долі конкретних людей, але й держави та суспільства в цілому, про що, зокрема, свідчить і сфера, до якої віднесені такі індикатори, як відсоток жінок серед суддів різних рівнів — це «влада і прийняття рішень у суспільстві». Отже, представництво жінок у суддівській професії дає змогу говорити про їхню залученість до прийняття важливих рішень — щодо вирішення спорів, захисту порушених прав, покарання винних у вчиненні правопорушення або злочину тощо.

Під час підготовки парламентських слухань у жовтні 2013 р. Уряд України зібрав інформацію про представленість жінок у складі виборних і виконавчих органів влади різних рівнів та про реалізацію політики розширення доступу жінок до системи управління й прийняття рішень¹². Однак судова статистика його складовою не стала, що, серед іншого, свідчить про брак уваги до проблем суддівського корпусу.

Гендерні проблеми й аспекти майже не враховані у стратегіях та програмах сталого розвитку¹³, зокрема й тих, що стосуються судової влади. Так, гендерна тематика не була відображена в Стратегії розвитку судової системи на 2015—2020 рр.¹⁴, незважаючи на те, що матеріали моніторингового звіту, підготовленого за результатами проведення у вересні—жовтні 2014 р. анонімного опитування суддів та адвокатів щодо стану їх незалежності в Україні¹⁵,

свідчать про існування проблем гендерної рівності не лише стосовно вирішення окремих категорій справ, але й, наприклад, при обранні на керівну посаду чи на посаду в суді вищого рівня (11,3 % опитаних суддів визнали відсутність рів-

них можливостей, причому, якщо порівняти відповіді суддів-жінок і суддів-чоловіків, то різниця особливо відчутна: майже 18 % жінок і лише 5,3 % чоловіків

бачать цю «скляну стелю»)¹⁶.

Судова система є певним сегментом сфери зайнятості, де гендерна нерівність офіційно визнається й підтверджується як статистичними даними, так і соціологічними дослідженнями¹⁷. Можна припустити, що проблеми, які притаманні сфері зайнятості загалом, характерні й для судової системи. Це стосується, зокрема, представництва жінок і чоловіків у системі судочинства як у горизонтальному, так і вертикальному вимірах (наприклад, на адміністративних посадах або у судах вищого рівня; поєднання трудових і сімейних обов'язків; гендерних стереотипів тощо).

Гендерна статистика однаково пов'язана як із жінками, так і з чоловіками й відображає їх реальне становище у судовій системі. Саме на основі гендерної статистики існує можливість розробити рекомендації, що стосуватимуться не лише жінок-суддів, але й судової системи загалом

З огляду на зазначене наявність статистичних даних підтвердить або спростує ці та інші припущення. Гендерна статистика однаково пов'язана як із жінками, так і з чоловіками й відображає їх реальне становище у судовій системі. Саме на основі гендерної статистики існує можливість розробити рекомендації, що стосуватимуться не лише жінок-суддів, але й судової системи загалом.

До національної системи показників гендерної статистики не входять показники, що дають змогу оцінювати становище жінок і чоловіків у судовій системі. Тому для проведення дослідження ми скористалися офіційним веб-порталом «Судова влада України»¹⁸, проаналізувавши у січні—лютому 2015 р. списки суддів усіх судів загальної юрисдикції, щодо

¹¹ Див.: Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації. Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. — 2014. — С. 8.

¹² Див.: Там само, с. 40.

¹³ Див.: Там само, с. 48.

¹⁴ Див.: <http://court.gov.ua/142663/>

¹⁵ Див.: Моніторинг стану незалежності суддів в Україні / За ред. А. Г. Алексеева / Центр суддівських студій. — К., 2014. — 88 с.

¹⁶ Див.: Там само, с. 38—39, 70—72.

¹⁷ Див.: Звіт. Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України. — К., 2012. — 205 с.

¹⁸ Див.: <http://court.gov.ua/sudy/>

Таблиця 1.

Область	Загальні місцеві суди		У тому числі					
			районні		міськрайонні		міські й районні у містах	
	Кількість судів	Жінок (%)	Кількість судів	Жінок (%)	Кількість судів	Жінок (%)	Кількість судів	Жінок (%)
Вінницька	29	34,14	23	34,83	4	25,81	2	38,64
Волинська	17	39,33	13	36,96	2	45,45	2	30
Дніпропетровська	46	50,84	18	52,46	4	61,22	24	47,62
Донецька	55	54,97	10	43,48	7	56,10	38	57,78
Житомирська	25	42,22	20	35,21	3	60,61	2	38,71
Закарпатська	12	26,74	10	22,92	2	31,58		
Запорізька	28	58,38	18	50,62	2	60,53	8	65,38
Івано-Франківська	17	35,05	12	35,29	2	28,57	3	40
м. Київ	10	61,70					10	61,70
Київська	28	45,31	18	41,38	6	48,84	4	47,37
Кіровоградська	23	47,20	18	41,54	3	60,71	2	46,88
Луганська	32	51,48	15	38,10	2	57,70	15	56,08
Львівська	29	34,83	17	29,17	3	29	9	42,67
Миколаївська	24	57,24	16	63,64	3	73,34	5	41,51
Одеська	33	40,40	23	43,62	3	45,70	7	36,36
Полтавська	28	49,04	20	49,35	2	20	6	55,38
Рівненська	18	47,87	15	53,44	1	25	2	42,86
Сумська	20	55,56	13	59,18	5	54,54	2	50
Тернопільська	17	41,38	16	47,62	1	25		
Харківська	37	53,43	22	44,56	4	46,15	11	60,95
Херсонська	22	50,81	17	46,97	1	55,56	4	55,10
Хмельницька	21	48,31	16	43,60	4	55,75	1	50
Черкаська	23	38,17	16	32,75	4	36,58	3	50
Чернівецька	15	43,06	11	37,21			4	51,72
Чернігівська	24	41,27	20	42,25	2	34,49	2	43,75
	633	48,11	397	42,79	70	47,76	166	52,81

яких була представлена інформація. Це 625¹⁹ із 633 загальних місцевих судів, зокрема: 397 районних, 70 міськрайонних, 166 — міських та районних у містах 24²⁰ областей та м. Києва; 23²¹ апеляційних суди областей та м. Києва;

24²² місцевих господарських судів; 7²³ апеляційних господарських судів; 21²⁴ окружний адміністративний суд, 7²⁵ апеляційних адміністративних судів, 3 вищих спеціалізованих суди та Верховний Суд України.

Щодо місцевих загальних судів, то в середньому по Україні представництво жінок

¹⁹ Немає даних щодо Липовецького районного та Козятинського міськрайонного судів Вінницької області, Межівського районного суду Дніпропетровської області, Романівського районного суду Житомирської області, Новоайдарського районного суду Луганської області, Врадіївського районного суду Миколаївської області, Монастирищенського районного суду Черкаської області, Талалаївського районного суду Чернігівської області.

²⁰ Окрім АР Крим та м. Севастополя.

²¹ Окрім апеляційних судів АР Крим, м. Севастополя, Донецької та Луганської областей.

²² Окрім місцевих господарських судів АР Крим, м. Севастополя та Донецької області.

²³ Окрім Севастопольського апеляційного господарського суду.

²⁴ Окрім АР Крим, м. Севастополя, Вінницького, Донецького, Луганського та Черкаського окружних адміністративних судів.

²⁵ Окрім Донецького та Севастопольського апеляційних адміністративних судів.

Таблиця 2.

Назва суду	Судді		
	всього	чоловіки	жінки
Жовтневий районний суд м. Дніпропетровська	13	11	2
Тячівський районний суд Закарпатської області	7	7	—
Ленінський районний суд м. Запоріжжя	11	—	11
Коломийський міськрайонний суд Івано-Франківської області	10	8	2
Стрийський міськрайонний суд Львівської області	12	9	3
Червоноградський міський суд Львівської області	7	7	—
Вознесенський міськрайонний суд Миколаївської області	12	3	9
Ленінський районний суд м. Миколаєва	13	10	3
Малиновський районний суд м. Одеси	27	19	8
Суворовський районний суд м. Одеси	26	19	7
Овідіопольський районний суд Одеської області	8	8	—
Лубенський міськрайонний суд Полтавської області	8	8	—
Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області	24	18	6
Куп'янський міськрайонний суд Харківської області	11	1	10
Первомайський міськрайонний суд Харківської області	9	8	1
Комінтернівський районний суд м. Харкова	14	3	11
Фрунзенський районний суд м. Харкова	12	2	10
Червонозаводський районний суд м. Харкова	12	1	11
Смілянський міськрайонний суд Черкаської області	12	9	3

в судовій системі є доволі високим і становить 47,88 %. Однак аналіз статистики показав певні гендерні диспропорції як на регіональному рівні, так і в деяких судах (див. табл. 1).

Наприклад, найбільше жінок-суддів у м. Києві (61,72 %), Запорізькій (58,38 %) та Миколаївській (57,24 %) областях. Жінки становлять більшість суддівського корпусу загальних місцевих судів також у Сумській (55,56 %), Донецькій (54,95 %), Харківській (53,43 %), Луганській (51,48 %), Дніпропетровській (50,83 %) та Херсонській (50,81 %) областях. Водночас у судах західних областей кількість жінок значно менша — 34—35 %, а в Закарпатській області вона становить лише 26,75 %.

У межах однієї області, залежно від типу суду, також бувають певні відмінності. Якщо взяти загальноукраїнські показники, то у міських та районних у містах судах жінок більше, ніж у районних судах (52,81 % проти 42,79 %), однак їх відсоток характеризується значною амплітудою — від 65,38 % у Запорізькій та 60,95 % у Харківській до 36,36 % в Одеській області (зазначимо, що у Закарпатській і Тернопільській областях судів такого типу немає). У Київській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській та Чернівецькій областях маємо гендерний паритет (47—52 %).

Що ж до районних судів, то у Вінницькій, Івано-Франківській, Полтавській областях кількість жінок у суддівському корпусі загалом по області та по районних судах знаходиться на однаковому рівні. Цікавою тенденцією є те, що серед загальних місцевих судів у районних судах гендерні диспропорції проявляються чіткіше: в областях, де більшість становлять жінки, у районних судах їх ще більше (наприклад, у Миколаївській області в районних судах частка жінок становить 63,64 %, Сумській — 59,18 %), а в областях, де переважають чоловіки, — ще меншою (в Закарпатській області — 22,92 %, Львівській — 29,17 %).

В Україні є 84 суди, в яких працюють судді лише однієї статі. Із них у 58 працюють лише судді-чоловіки, а в 26 — лише судді-жінки. Таке співвідношення пояснюється тим, що це переважно суди з малою кількістю суддів. Однак у державі є майже два десятки судів, що їх не можна вважати «віддаленими» чи «неукомплектованими», де спостерігаються суттєві гендерні диспропорції (див. табл. 2).

Важливим, на нашу думку, є питання щодо гендерного складу адміністративних посад у судах, а також співвідношення між суддями місцевих і апеляційних судів відповідних областей.

Таблиця 3.

Область	Місцеві загальні суди				Апеляційні загальні суди			
	Всього суддів	чоловіків	жінок	жінок, %	Всього суддів	чоловіків	жінок	жінок, %
Вінницька	164	108	56	34,14	57	41	16	28,07
Волинська	89	54	35	39,33	37	20	17	45,95
Дніпропетровська	299	147	152	50,84	97	33	64	65,98
Донецька	443	195	248	55,98				
Житомирська	135	78	57	42,22	41	24	17	41,46
Закарпатська	86	63	23	26,74	34	28	6	17,65
Запорізька	197	82	115	58,38	65	27	38	58,46
Івано-Франківська	97	63	34	35,05	38	24	14	36,84
м. Київ	282	108	174	61,70	104	36	68	65,38
Київська	192	105	87	45,31	61	38	23	37,70
Кіровоградська	125	66	59	47,20	45	25	20	44,44
Луганська	237	115	122	51,48				
Львівська	178	116	62	34,83	63	38	25	39,68
Миколаївська	138	59	79	57,24	48	20	28	58,33
Одеська	250	149	101	40,40	79	50	29	36,71
Полтавська	157	80	77	49,04	53	30	23	43,40
Рівненська	94	49	45	47,87	31	21	10	32,26
Сумська	117	52	65	55,56	37	23	14	37,84
Тернопільська	87	51	36	41,38	40	23	17	42,5
Харківська	277	129	148	53,43	80	37	43	53,75
Херсонська	124	61	63	50,81	50	21	29	58
Хмельницька	118	61	57	48,31	41	26	15	36,59
Черкаська	131	81	50	38,17	42	31	11	26,19
Чернівецька	72	41	31	43,06	36	22	14	38,89
Чернігівська	126	74	52	41,27	45	21	24	53,33
	4215	2187	2028	48,11	1224	659	565	46,16

Жінки загалом добре представлені на адміністративних посадах у судах першої інстанції: з 624 місцевих загальних судів, щодо яких наявна інформація, жінки очолюють 199, тобто майже третину (32 %). Помітна також нерівномірність у регіональному розрізі: наприклад, у Дніпропетровській області жінки очолюють 21 суд (45,65 %), тоді як у Чернівецькій — жодного. Серед заступників голів судів частка жінок ще вища (45,88 %), хоча, безперечно, існують суди, де керівництво представлене лише однією статтю.

Аналіз статистики показав певні гендерні диспропорції й під час кар'єрного росту суддів.

Наприклад, частка жінок в апеляційній інстанції в 10 областях рівна або вища, ніж у загальних місцевих судах. Причому суттєво вища вона у Волинській, Дніпропетровській, Херсонській та Чернігівській областях. Отже, про «скляну стелю» при доступі до посади судді апеляційного суду в цих регіонах, а також у м. Києві говорити не доводиться. Однак, наприклад, у Вінницькій, Закарпатській, Київській, Рівненській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській областях частка жінок в апеляційних судах значно нижча від рівня їх представництва у першій інстанції (див. табл. 3).

Зазначимо також, що в апеляційній інстанції помітне різке зменшення кількості суддів-жінок

на адміністративних посадах. Так, лише у Дніпропетровській і Харківській областях апеляційні суди очолюють жінки, а серед заступників голів апеляційних судів жінок удвічі менше, ніж чоловіків.

У Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ 47 із 90 суддів — жінки (52,22 %). Це також єдиний вищий спеціалізований суд, серед керівництва якого є жінка.

Гендерний склад суддівського корпусу України характеризується високим представництвом жінок. Вони переважають у системі господарських судів в усіх інстанціях, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та становлять понад 45 % у місцевих загальних, апеляційних судах і окружних адміністративних судах

Для порівняння розглянемо також гендерний склад господарських та адміністративних судів. У системі господарських судів жінки становлять більшість на всіх рівнях, а їхня частка складає 52,82 % у місцевих судах (максимальний показник у Кіровоградському господарському суді — 78,57 %), ще вища — 58 % в апеляційній інстанції (від 45,45 % в Одеському до 81,48 % у Львівському апеляційному господарському суді), та 51,55 % у Вищому господарському суді України. Можна констатувати, що в системі господарських судів відчутний брак суддів-чоловіків. Зазначимо, що у Вінницькому, Хмельницькому, Черкаському і Чернівецькому місцевих господарських судах жінок меншість, причому в Чернівецькому місцевому господарському суді з 16 суддів лише дві жінки (12,5 %), а в трьох інших їх частка становить 23—27 %. Водночас, жінок дуже мало на адміністративних посадах: вони очолюють лише чотири місцеві та один апеляційний господарський суд.

Щодо адміністративних судів, то в окружних судах жінок — 49,48 %, в апеляційних — 42,68 %, у Вищому адміністративному суді України — 36,14 %. Тобто можна спостерігати класичну «піраміду», де їх кількість зменшується з кожним щаблем. Для адміністративної юстиції також характерні суттєві регіональні диспропорції як на рівні окружних судів (наприклад, в Івано-Франківському лише три з 22 суддів

є жінками (13,63 %), Закарпатському — 4 з 14 (28,57 %)), так і на рівні апеляційної інстанції — у Вінницькому, Львівському й Одеському апеляційних адміністративних судах жінки становлять 25—29 %, тоді як у Дніпропетровському, Житомирському і Харківському — 57 %. Жінки очолюють три окружні та один апеляційний адміністративний суд.

У Верховному Суді України 13 суддів-жінок. Найбільше їх у Судовій палаті у кримінальних

справах (7 із 16 суддів, що становить 43,75 %). Частка жінок становить 40 % у Судовій палаті у цивільних справах та 20 % у Судовій палаті у господарських справах. У Судовій палаті в

адміністративних справах та в керівництві Верховного Суду України жінки не представлені. Загалом частка суддів-жінок у Верховному Суді України становить 27 %, що є удвічі вищим показником порівняно з Кабінетом Міністрів України (2 жінки з 20, що становить 10 %) та Верховною Радою України VIII скликання (51 жінка-депутат із 450, що становить 11,33 %).

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що гендерний склад суддівського корпусу України характеризується високим представництвом жінок. Вони переважають у системі господарських судів в усіх інстанціях, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ та становлять понад 45 % у місцевих загальних, апеляційних судах і окружних адміністративних судах. Водночас можна помітити деякі гендерні диспропорції. Ці питання, а також причини і наслідки, що очевидні зі статистичної інформації, можуть стати предметом подальших наукових досліджень.

Враховуючи, що суспільство має недостатньо позитивного досвіду, який можна було б використати для просування ідей гендерної рівності та розширення прав жінок²⁶, вважаємо, що судова система могла б стати прикладом у цьому.

²⁶ Див.: Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації. Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН. — 2014. — С. 8.

Вітаємо колегу!

7 квітня відзначив 60-річний ювілей
секретар Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Ярема Анатолій Григорович.

Стаж його роботи на посаді судді становить 33 роки,
25 з яких — у Верховному Суді України.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.
За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають
автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом голови
редакційної колегії з обов'язковим посиланням на
джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайо-
митися на офіційному web-сайті Верховного Суду
України

<http://www.scourt.gov.ua>
editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253–9965
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусієнко
П.О. Мусієнко
О.І. Пархоменко
Н.О. Щур

О.Д. Баркан (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

С.І. Самкова
В.М. Горобченко
Фото:
Г.М. Безсмертна
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: (44) 468–3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ «ВТС Принт»
вул. Фрунзе, 476
м. Київ
04080
Телефон (факс): (44) 227–7817

Підписано до друку 23.04.2015.
Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 15-220.
Наклад 1430 пр. Ціна договірна

Триває передплата на 2015 рік

Вісник Верховного Суду України

Періодичність — 12 номерів на рік

Передплатний індекс — 40358

В офіційному науково-практичному виданні публікуються постанови Пленуму Верховного Суду України (далі — Суд); рішення зборів суддів Суду; матеріали з'їздів суддів України; витяги з окремих рішень судових палат Суду; висновки Суду, що викладені в постанові, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права (кримінального закону) в подібних правовідносинах; науково-практичні коментарі чинного законодавства; аналіз судової практики з використанням даних судової статистики; матеріали на допомогу судді щодо вирішення складних питань здійснення судочинства; практика Європейського суду з прав людини; наукові статті щодо проблем судово-правової реформи, правотворчості; матеріали науково-практичних конференцій, круглих столів, міжнародних семінарів тощо.

Рішення Верховного Суду України

Періодичність — два випуски на рік

Передплатний індекс — 40646

У збірнику публікуються судові рішення в адміністративних, господарських, кримінальних, цивільних справах, розглянуті Верховним Судом України протягом певного періоду.

Кожне рішення супроводжується правовою позицією. Рішення систематизовані за формами судочинства, галузями законодавства та категоріями справ.

З питань замовлення та передплати на 2015 рік звертатися до видавництва «Істина» за адресою:
вул. Сирецька, 38, кв. 1, м. Київ, 04073
Передплату можна оформити у відділеннях зв'язку протягом року.

Телефон: (44) 468-3131
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2014 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2015

У збірниках вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2013 та 2014 років за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

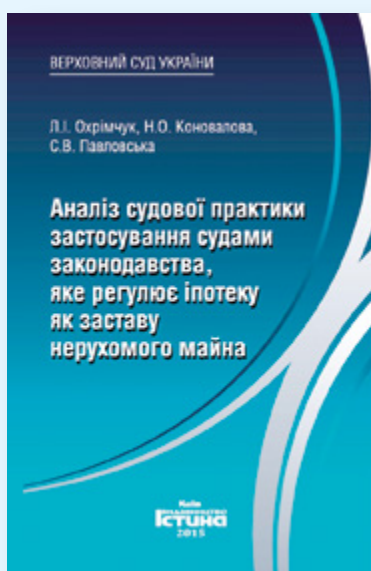
Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До збірників також включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.

Охрімчук Л.І., Коновалова Н.О., Павловська С.В. Аналіз судової практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна. — К., 2015

Аналіз практики застосування судами законодавства, яке регулює іпотеку як заставу нерухомого майна, має на меті з'ясувати складні як теоретичні, так і практичні питання застосування положень чинного законодавства про іпотеку, запропонувати можливі шляхи їх вирішення та надати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

У книзі вміщено постанови Верховного Суду України, ухвалені за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073**

**Телефон: (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**